

Geliş Tarihi : 03.06.2024
Kabul Tarihi : 08.10.2024

 <https://doi.org/10.20304/humanitas.1495379>

Taş, A. & Şen, M. (2024). Eski Türkiye Türkçesi özellikleri gösteren bir baytarnamede geçen bitki adları ve mücerrep tedavi yöntemleri. *HUMANITAS - Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 12(24), 419-455. <https://doi.org/10.20304/humanitas.1495379>

ESKİ TÜRKİYE TÜRKÇESİ ÖZELLİKLERİ GÖSTEREN BİR BAYTARNAMEDE BİTKİ ADLARI VE MÜCERREP TEDAVİ YÖNTEMLERİ

Akif TAŞ¹, Mesut ŞEN²

ÖZ

XVI. yüzyılda Ali bin Ömer Arabi tarafından kaleme alınan “Baytarname”, atçılık üzerine yazılan bir eserdir. Atçılıkla ilgili olması ve atların hastalıklarının tedavisinden bahsetmesi sebebiyle içerisinde farmakolojik bilgiler ihtiva etmektedir. Eserde atların hastalıklarında hangi ilaçların kullanılacağı, ilaç ve terkiplerin nasıl yapılacağı hakkında bilgi verilir. Bu eserlerde ilaç yapımında kullanılan bitki adlarının çokluğu dikkati çekmektedir. Dil olarak Eski Türkiye Türkçesi özelliklerini gösteren eser, dil tarihimiz açısından da önem arz etmektedir. Çalışmamız Eski Türkiye Türkçesi sahasında yapılabilecek çalışmalarda ve derlemelerde araştırmacılara yardımcı olacak şekilde hazırlanmıştır. Çalışmamızda Baytarname’de geçen bitki adları derlenerek liste haline getirilmiştir. Söz konusu adların hangi dile ait olduğu belirtilmiştir. Ayrıca bu bitkilerin hangi hastalıkların tedavisinde kullanıldığı da ifade edilmiştir. Tespit edilen 138 bitki adının 44 tanesinin Türkçe (%31), 39’unun Arapça (%28), 36’sının Farsça (%26), 10’unun Yunanca (%7) olduğu görülmüştür. 4 bitki ise çok dilli birleşik adlardan (%2) oluşmaktadır. Tedaviler-de en çok kullanılan bitkiler ise anzerüt, arpa, bezir, çam sakızı, mastakî, sarımsak, susam, soğan ve za’ferân olarak tespit edilmiştir. Eserdeki hastalıklar atın uzuvlarına göre tasnif edilmiştir. Bevâşir, carab, demregü hunân, hunnâk, intişâr, ishâl, kurlağan, nâşür, şadme, sarañan, sıraca, öksürük, verem ve yağır gibi pek çok at hastalığı tanımlanmış ve tedavisi için yapılması gerekenler açıklanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Baytarname, Eski Türkiye Türkçesi, bitki adları, bitki sözlüğü, Ali bin Ömer Arabi

¹ Doktora öğrencisi, Marmara Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, akiftass@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-5333-8668>

² Prof. Dr., Marmara Üniversitesi, Atatürk Eğitim Fakültesi, mesut.sen@marmara.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-0867-9041>

Date Received : 03.06.2024

Date Accepted : 08.10.2024

 <https://doi.org/10.20304/humanitas.1495379>

Taş, A. & Şen, M. (2024). Plant names and treatment methods in a baytarname written in Old Anatolian Turkish, *12(24)*, HUMANITAS - Journal of Social Sciences, 12(24), 419-455. <https://doi.org/10.20304/humanitas.1495379>

PLANT NAMES AND TREATMENT METHODS IN A BAYTARNAME WRITTEN IN OLD ANATOLIAN TURKISH

Akif TAŞ³, Mesut ŞEN⁴

ABSTRACT

“Baytarname” is a literary work written in the 16th century, mainly focusing on horsemanship. Due to its relevance to horsemanship and the mention of the treatment of horse diseases, it contains pharmacological information. The book provides information on the usage of medications for treating horse illnesses and offers insights into the preparation of remedies and medications. The names of numerous plants used in the preparation of these medications are worthy of attention. The work, demonstrating the characteristics of Old Turkish of Turkey as a language, is also important in terms of our linguistic history. Our study has been designed to aid researchers in the field of Old Turkish Language of Turkey in their potential studies and compilations. In our study, the plant names mentioned in Baytarname have been compiled and presented as a list. The language of each respective name has been indicated. Out of the identified 138 plant names, 44 of them are Turkish (31%), 39 are Arabic (28%), 36 are Persian (26%), and 10 are Greek (7%). Additionally, 4 plants consist of compound names in multiple languages (2%). Diseases in the work are classified according to the parts of the horse's body. Many horse diseases such as Bevāşīr, carab, demregü ħunān, ħunnāq, intişār, ishāl, qurlağan, nāşūr, şadme, saraţān, sıraca, öksürük, verem and yağır have been defined, and the necessary treatments for these diseases are explained.

Keywords: Baytarname, Old Anatolian Turkish, plant names, plant dictionary, Ali bin Ömer Arabi

³ Phd Student, Marmara University, Institute of Educational Sciences, akiftass@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-5333-8668>

⁴ Prof. Dr., Marmara University, Atatürk Faculty of Education, mesut.sen@marmara.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-0867-9041>

Giriş

Sağlık konusu halkın çok geniş bir kesimini ilgilendiren bir alan olduğu için tıp ile ilgili eserler halk arasında da her zaman büyük ilgi görmüştür. İslami dönemde yazılan Arapça en eski tıp kitapları XIV. yüzyıla aittir. O dönemde yaşayan insanların Arapça ve Farsçadan sonra Türkçeye de yönelimi ile Türkçe tıp kitaplarının sayısı artmıştır. XIV. yüzyıldan itibaren çeviri ve telif olmak üzere pek çok tıp kitabı ortaya konmuştur (Önler, 2004, s. 274). Tıp kitapları arasına dâhil edilmesi gereken diğer bir tür baytarnamelerdir. Baytarnameler, evcil hayvanların hastalık ve tedavileri üzerine İslam medeniyetinde yazılmış tıp kitaplarıdır. Bu adla geçen eserlerin çoğunun atçılık ve binicilik eğitimi ile atların hastalık ve tedavilerine ayrılmış oldukları görülür (Şen, 1994, s. 177). Makalemizin araştırma nesnesi olan “Baytarname” adlı eserde atların özellikleri, hastalıkları ve tedavilerinden söz edilmekte ve buna bağlı olarak başta Türkçe kökenli olmak üzere Arapça, Farsça ve Yunanca bitki adlarına yer verilmektedir. Türkçe bitki adları bakımından oldukça zengindir. Türkçede yazı dilindeki bitki adları dışında halk arasında kullanılan ve farklı adlarla anılan bitki adları da bulunmaktadır (Şahin, 2007, s. 571). Konumuz olan Baytarname’de de Türkçe ve Türkçe kelimelerle oluşturulmuş bitki adları dikkat çekmektedir. Bu makalede amacımız Baytarname’deki bitki adlarını derleyip alandaki diğer araştırmacıların başvurabileceği bir kaynak oluşturmaktır.

Muhtasar Baytarnameler Tarihi

Baytarlık alanında telif eserlerin ilki Nâsırüddin Muhammed b. Ya'kub b. İshak b. Ahî Hizam el-Huttelî'ye aittir. Huttelî, *Kitâbü'l-hayl ve'l-baytara* adlı eseri kaleme almış, bu eseri Mahmud b. Muhammed b. Hasan el-Ezheri, *Kitâbu Baytar-name* olarak Türkçeye tercüme etmiştir. X. yüzyıla gelindiğinde Ahmed b. Muhammed b. Ebû Kutayre, *Kitâbü'l-hayl ve sıfatühâ ve elvânühâ ve şiyâtühâ ve izmaruhâ ve i'lâlühâ ve 'ilâcâtühâ* adlı eseri kaleme almıştır. Bu eser atların cinslerinden, donlarından, hastalık ve tedavilerinden söz etmektedir. XIII. yüzyılda baytarlık alanında verilen eserlerden biri Ahmed b. el-Hasan b. El-Ahnef'in kaleme aldığı *Muhtasaru Kitâbi'l-baytâra*'dır. 30 bölümden müteşekkil bu eserin, Ali b. Hasan b. Hibetullah tarafından kopyalanmış bir nüshası vardır. Aynı eserin Arapça olan diğer bir nüshasını ise Abdülkerim b. Ali el-Halebî çevirmiştir. XIV. yüzyıla gelindiğinde, o dönemin önemli veterinerlerinden Ebû Bekr İbn Bedrüddîn İbn el-Münzir el-Baytâr, *Kâmilü's-sına'ateyni'l-baytâra ve'z-zartaka*'yı adlı eseri kaleme almıştır. Bu eser Orta Çağda baytarlık üzerine yazılan önemli eserlerden biri olarak kabul edilmektedir. Ayrıca IV. Mehmet döneminde *Baytâr-nâme-i Cedîd* adıyla Türkçeye çevrilmiştir. Mütercimi Hacı Mustafa el-Bağdâdî'dir. Diğer eseri ise Muhammed bin Çerkes, *Kitâb-ı Baytâr-nâme* adıyla Türkçeye tercüme etmiştir (Şen, 1994, s. 179-186).

XV. yüzyıla gelindiğinde ise Memlük Kıpçak Türkçesine tercüme edilen iki baytarname öne çıkar. Bu baytarnamelerden biri olan *Baytâratü'l-vâzih* temelde iki bölümden oluşmakta ve hipoloji, at hastalıkları ve tedavilerini ihtiva etmektedir. *Baytâratü'l-vâzih*'in müellifi ve mütercimi belli değildir. Diğer eser olan *Kitâbu fî Riyâzati'l-hayl*'in da müellifi ve mütercimi belli değildir. Farsçadan Kıpçak Türkçesine tercüme edilmiştir. Bu eser de temelde iki bölümden oluşmakta, at hastalıkları, tedaviler ve atın niteliklerini ihtiva etmektedir. *Baytâratü'l-vâzih* ve *Kitâbu fî Riyâzati'l-hayl* Oğuz ve Kıpçak Türkçesi özelliklerini taşımaktadır. 1857'de Tayyârzâde Ahmet Atâ Bey, baytarlıkla ilgili Arapça bir eseri *Tuhfetü'l-Fârisîn fî Ahvâli Huyûli'l-Mücâhidîn* adıyla Türkçeye tercüme etmiştir. 54 bölümden

müteşekkil bu eser, at hastalıklarını, tedavilerini, atların vasıflarını ve bunun gibi pek çok farklı konuyu anlatmaktadır. XIX. yüzyılın sonlarında baytarlıkla ilgili eser verenlerden biri M. Şevki Bey'dir. Dört telif eser yazan M. Şevki Bey'in kitapları şunlardır: *Ahkâm-ı Emrâz-ı Hâricî*, *Hayvan Hastalıkları*, *Hayvanât-ı Mûnise Emrâzı Beyânında* ve *İlm-i Hıfzu's-sıhha*. (Şen, 1994, s. 186-190).

Eski Türkiye Türkçesi

Eski Türkiye Türkçesi, genellikle Eski Anadolu Türkçesi olarak adlandırılan Oğuz Türkçesinin (Batı Türkçesi) bilinen ilk dönemidir. Selçuklu, Osmanlı, Akkoyunlu, İlhanlı ve Anadoludaki Türk beyliklerinin hüküm sürdüğü coğrafyada XIII.-XV. yüzyıllarda kullanılmıştır. (Öztürk , 2017, s. 18) Eski Türkiye Türkçesi ile kaleme alınan eserleri kesin çizgilerle birbirinden ayırmak zordur. Eski Türkiye Türkçesi temel olarak üç döneme ayrılabilir: Selçuklu dönemi, Beylikler dönemi ve Osmanlı dönemi. XII. yüzyılda verilen eserlere Selçuklu dönemi, XIV. yüzyıldakilere Beylikler dönemi, XV. yüzyılın ilk yarısındakilere ise Osmanlı dönemi denilebilir. Eski Türkiye Türkçesi ile kaleme alınan eserlere şunlar örnek olarak verilebilir: *Behcetü'l-Hadaik*, *Kuduri Tercümesi*, *Ali'nin Kıssa-i Yusuf'u*, *Kitab-ı Güzide*, *Kitab-ı Feraiz*, *Kitab-ı Gunya*, *Kitabu Evsaf-ı Mesacidi'-Şerife*, *Yusuf u Zeliha*, *Yunus Emre'nin Divanı*, *Risaletü'n-Nushiye*, *Süheyl ü Nevbahar*, *Dede Korkut Kitabı*. (Öztürk , 2017, s. 19-41)

İncelediğimiz eser Eski Türkiye Türkçesinin imla özellikleri ve ses olaylarını göstermektedir. Eski Türkiye Türkçesi eserlerine genel olarak bakıldığında, çoğu eserde kurallı ve mükemmel bir imla bulunmadığı göze çarpar. Bu özellik *Baytarname* için de geçerlidir. Bazı kelimelerin yazımında bazen düz bazen yuvarlak biçiminin kullanıldığı görülür. Aynı kelime bazen ötümlü bazen de ötümsüz ses kullanılarak yazılmaktadır. Bu farklılık aynı kelimenin düz ve yuvarlak olarak yazılmasında da göze çarpar.

Metnimizde *içsün içmesün* (08a/07) örneğinde emir kipinin, *baturalar* (32b/03), *geçürüp* (39b/07) örneklerinde fiilden fiil yapma ekinin, *ağduralar* (44b/03), *başduralar* (27a/03) örneklerinde fiilden fiil yapma ekinin, *ezüp* (41b/04), *dögüp* (35a/05) örneklerinde zarf-fiil ekinin, *ilerü* (14a/13), *yuğarusı* (13a/10) örneklerinde yön gösterme hali ekinin, *bağduğı* (09b/11), *didükleri* (40a/05) örneklerinde sıfat-fiil ekinin ve *âdemcük* (06a/13), *bâr-gîrcükler* (24a/08) örneklerinde isimden isim yapma ekinin yuvarlak şekilde yazıldığı görülmektedir. Bunun dışında belirtme hali eki, öğrenilen geçmiş zaman eki, teklik 3. şahıs eki ve bazı isimden isim yapma eklerinin sadece düz ünlülü şekilde geldiği görülmektedir: *burnı* (44b/02), *dördünci* (25b/02), *bulmuşlardur* (21a/13), *gendüsi* (41a/13), *eyüsi* (45a/02).

Ayrıca *oğşaya* (28a/13), *ağşām* (28b/04), *dağı* (33a/09) örneklerinde de $ğ > ğ$ sızıcılaşması gözükmetedir.

Ali Bin Ömer Arabî'nin Baytarname Adlı Eseri

"*Ġazā-nāme ve Baytār-nāme*" adlı eseri, 1568 yılında (Hicri 975) Arnavutluk'ta Arapça müderrisliği görevinde bulunan Ali bin Ömer Arabî yazmıştır. *Ġazā-nāme ve Baytār-nāme*, XVI. yüzyılda baytarlık sahasında yazılmış en önemli telif eser niteliğindedir. Birinci kısım olan "*Ġazā-nāme*" 8 bölümden oluşur ve genellikle gaza, şehitlik, kahramanlık gibi konular işlenmiştir. Ali bin Ömer Arabi, altıncı bölümde at beslemenin faziletinden bahsederek adeta

kitabın diğer kısmına bir giriş yapmıştır. Bu çalışmada ele alınan kısım olan “*Baytâr-nāme*” 5 bölümden oluşur. Bu bölümler de sırasıyla şöyledir: Hipoloji; atların yaşları, dişleri ve beslenmesi; atların dış tarafında ortaya çıkan hastalıklar ve ilaçları; atların iç tarafında ortaya çıkan hastalıklar ve ilaçları, atın tımar edilmesi; atların tedbir ve faydaları. Bu eserde, yazar çekiç (malleus) ve kuduz hastalığını çok iyi bir gözlemle açıklamıştır. Bu yönüyle büyük önem arz etmektedir (Şen, 1994, s. 187).

Baytarname adlı eser toplam 90 varaktan oluşmaktadır. Varakların boyutları 167x111(98x52) mm'dir. Toplam 164 yapraktan müteşekkildir. Her varakta 13 satır bulunmaktadır. Ana başlık ve alt başlıklar kırmızı renkle diğer kısımlar ise siyah renkle yazılmıştır. Tâlik hat ile kaleme alınmıştır. Kahverengi deri bir cilde sahiptir. Varakların kenarlarına yazılmış haşiyeler de bulunmaktadır. Bu haşiyelerin sayısı her varakta değişmektedir. Müstensih, haşiyelerin hangi satıra ait olduğunu belirtmek için kırmızı mürekkeple işaretlemeler yapmıştır.

Bu eser üzerinde, Akif Taş (2022) ve Aleyna İncekara (2022) Mesut Şen'in danışmanlığında yüksek lisans tezi hazırlamışlardır.

Bitki Adları Üzerine Yapılan Çalışmalar

Tezler

Bu alanda yapılmış olan tezler şöyle sıralanabilir:

Yeliz Alkaya (2004), Emin Kalay danışmanlığında hazırladığı yüksek lisans tezinde *Derleme Sözlüğü*'ndeki bitki adlarını; M. Fatih Alkayış (2007), Mustafa Argunşah danışmanlığında hazırladığı doktora tezinde Türkiye Türkçesindeki bitki adlarını; Kanıbek Umurzakov (2007), Göksel Öztürk danışmanlığında hazırladığı çalışmasında *Divanu Lugati't-Türk*'teki hayvan ve bitki adlarını; Kürşat Efe (2012), Ahmet Bican Ercilasun'un danışmanlığında hazırladığı doktora tezinde Türkiye Türkçesi ağızlarında bitki ve hayvan adlarını; Gizem Filiz (2019), Abdullah Bağdemir danışmanlığında hazırladığı yüksek lisans tezinde *Kitab-ı Dede Korkut*'taki hayvan ve bitki adlarını; Yasemin Yıldız (2020), Paki Küçük'ün danışmanlığında hazırladığı doktora tezinde Türkçe bitki adlarını ve Aigul Turıkenova (2021), Bilge Özkan'ın danışmanlığında hazırladığı doktora tezinde Kazak ve Türkiye Türkçelerindeki bitki adlarını derlemiştir.

Makaleler

Bu alanda yazılan makaleler şöyle sıralanabilir:

Zafer Önler (2004), XIV.-XV. yüzyıl tıp metinlerindeki bitki adlarını; Faruk Öztürk (2005), *Kutadgu Bilig*'deki bitki adlarını; Hatice Şahin (2007), *Câmi 'ü'l-Fürs* eserini esas alarak XVI. yüzyıl bitki adlarını; Paki Küçük (2010), *Lügat-i Müşkilât-ı Eczâ* eserindeki Türkçe bitki adlarını; Mehmet Gürlek (2011), *Alâ'im-i Cerrâhîn* eserindeki bitki adlarını; Burak Telli (2015), *Kenzü's-Sihhâtü'l-Ebdniyye Eser-i Mürşid-i Osmaniyye* eserindeki bitki adlarını; Paki Küçük ve Yasemin Yıldız (2016), *Tercüme-i Müfredât-ı İbn-i Baytâr* eserindeki bitki adlarını derlemiştir. Söz konusu eserin 150b-295a varakları arasındaki kelimeleri de başka bir makalede (Küçük ve Yıldız, 2018) incelemiştir. Yine Paki Küçük ve Yasemin Yıldız (2019), *Hâzâ Kitâb-ı Hulâsa-i Tıbb* eserindeki bitki adlarını; Muharrem Özden (2017), Trakya ağızlarındaki bitki adlarını; Yasin Karadeniz (2017), *Codex Cumanicus*'taki bitki adlarını; Kürşat Efe (2018),

tarihi Türk şivelerindeki alıntı bitki adlarını ve Sibel Murad (2019), Kadı Burhaneddin ve Nesîmî'nin şiirlerindeki bitki ve hayvan adlarını derlemiştir.

Kitaplar

Burhan Baytop'un 1994'te hazırladığı "*Türkçe Bitki Adları Sözlüğü*" bu alanda yazılmış bir eserdir. Bu eserde 4.000 kadar bitki adına yer verilmiştir. Baytop, bitki adlarını vermekle kalmamış, her bitkinin Anadolu ağızlarındaki şekillerine de değinmiştir.

Metodoloji

Doküman incelemesi yöntemiyle hedeflenen olgu ve olgular hakkında yazılı materyaller analiz edilmiştir. Aşağıda "Baytarname" adlı eserde geçen bitki adları ve bunların anlamları alfabetik sıraya göre verilmiştir. Parantez içerisinde söz konusu kelimenin hangi dile ait olduğu verildikten sonra anlamları açıklanmıştır. Daha sonra ise kelimenin geçtiği sayfa ve satır numarası verilmiştir. Bu incelemede Baytarname'nin Süleymaniye Kütüphanesi Esad Efendi bölümü 2468 demirbaş numara ile kayıtlı olan nüshası esas alınmıştır. Bu anlamlar açıklanırken Türk Dil Kurumunun hazırladığı *Derleme Sözlüğü I-XII* (2008) ve *Tarama Sözlüğü I-VIII* (2009) eserlerinden, *Steingass* (2005) ve *Redhouse* (2005) sözlüklerinden, *Kubbealtı Lugatı*'ndan (2010) ve Turhan Baytop'un *Türkçe Bitki Adları Sözlüğü*'nden (2007) istifade edilmiştir.

Bulgular

A

ağaç⁵ (T.) Kökü toprak altında kalan, gövdesi yukarıya doğru yükselen ve gittikçe incelerek dallara ayrılan, kereste veya odun olmaya elverişli uzun ömürlü bitki 42b/12, 38a/07, 42b/12, 45a/11

ağ hardal (T.+A.) Hekimlikte kullanılan bir hardal otu türü (*Sinapis alba*) 45a/09

Bu bitki şu hastalığın tedavisinde kullanılmıştır:

- a) **Diş Ağrısı :** *İt üzümü, bu it üzümüne tıb kitāblarında ve 'attār iştlāhında mevīzec dirler ve 'ūd-ı karḥ ve zencebīl ve biber ve ağ hardal. Ve bu mezkūr otlaruñ her biri diş ağrısına fāyide ider. (45a/08-09)*

anzerūt (A.) Sıcak memleketlerde yetişen, aynı addaki ağaçtan çıkarılan ve yara tedavisinde kullanılan bir reçine 42a/09, 47b/05, 50a/09, 56b/10, 70b/11, 72a/07

Bu bitki şu hastalıkların tedavisinde kullanılmıştır:

- a) **Zufre:** *Andan şoñra göze bu otı çekeler ki ağ anzerūt ve şabır ve günlük her birinden birer dirhem havānda muḥkem dögeler ve ince elekden veya vālādan eleyeler ve keçi ödi-y-ile ezeler ve mül-ile göze çekeler. Şifā bula. (39b/11-40a/01)*
- b) **Şadme:** *Kaḫ içine koyalar ve aña bu eczāyı katalar ki anzerūt şamğ-i 'arabī egir iki karındaş kanı. Cümlesinden birer mıqdār alup havān içinde dögeler ve mezkūr kan-ıla karışduralar ve birez ılıdup atuñ başını yukaru tutup burnına tamzıralar. (42a/08-13)*

⁵ Bu bir genel ad olup herhangi bir hastalığın tedavisinde kullanılmamıştır.

- c) **Cerāhat:** *Ƙan diñmese ‘anzerut mařtakī çam şakızı zāc-ı kıbrısī kızıl boya bunlaruñ her birinden birer miqdār alup dögeler. Ba‘dehu eski panbuğ üzerine yumurda şarusını dürteler ve kesilen şamarı iki yanından başup mezkūr otı yara içine tolduralar. (47b/04-09)*
- d) **Sarařān:** *Andan şoñra açalar. İçin sileler ve üzerine bu devāyı uralar ki anzerüt günlük çam şakızı mařtakī bunları dögüp od görmemiş bal-ıla karışduralar ve mezkūr sarařān yerine uralar. Eyü ola. (50a/08-11)*
- e) **Hunān:** *ve bir ‘ilāc dağı budur ki: Zencār, ‘anzerüt, günlük, çam şakızı her birinden ikişer dirhem şay yağı on dirhem bal mümü on beş dirhem zeyt yağı yigirmi dirhem bunlardan dögülecek nesnelere dögeler eleyeler ve eriyecek nesnelere erideler. (70b/11-71a/02)*
- f) **Ƙurlağan:** *Eger ol mertebeye varmadıysa bu ‘ilācı ideler ki on dirhem mazı ve beş dirhem hançal içi ve bir dirhem ‘anzerüt bunları havānda muhkem dögeler. (72a/05-07)*

ardıç (T.) Servigillerden, güzel kokulu yapraklarını kışın da dökmeyen, yuvarlak kara yemişleri ilaç olarak kullanılan bir ağaççık (*Juniperus*) 49b/06, 51a/01

Bu bitki şu hastalıkların tedavisinde kullanılmıştır:

- a) **Sil‘a:** *Eski panbuğ üzerine yayalar ve yara üzerine uralar. Ve şıfat-zarūr budur ki günlük, çam şakızı, ardıç, mařtakā her birinden birer miqdār ki berāberce ola. Havānda muhkem dögüp eleyeler. Andan şoñra yaranuñ üzerine ekeler. (49b/04-08)*
- b) **Sıraca:** *Ƙopup düşdükdən şoñra yerine ardıç kařrān dürteler. Birkaç kez böyle idicek kıruya gide. (50b/13-51a/02)*

arpa (T.) Buğdaygillerden, taneleri ekmek ve bira yapımında kullanılan, hayvanlara yem olarak verilen bir tahıl cinsi 33a/06, 39a/01, 40b/01, 40b/01

Bu bitki şu hastalıkların tedavisinde kullanılmıştır:

- a) **Sıcak Geçmesi:** *ve gāh başını yere urur ve gāh dīvāra sürer ve ağzını yumur ve nefesini tiz alır virür ve şolar. Ve ‘ilācı budur ki evvel emrde iki öñinden kan alalar. Ve arpa ununu süd-ile karışduralar. (61b/03-06)*
- b) **Soğuk Geçmesi:** *ve bu habb dānelerini yutduralar ki üç dirhem harbak iki dirhem nişādir on dirhem arpa unı beş dirhem biber yigirmi dirhem şeker elli dirhem şıgır yağı bu cümleden kıru olan eczāyı muhkem dögüp yağ-ıla karışdurup yoğuralar. (62a/04-08)*
- c) **İntişār:** *Ĥatmī toğumu, günlük, bir avuç arpa unı bunları havānda muhkem dögüp eledükden şoñra beş yumurda şarusı-y-ıla karışduralar. Merhem gibi ola. Andan şoñra mezkūr şamar üzere biz-ile yapışdura kıoyalar. (67b/12-68a/03)*
- d) **Su İnmesi:** *Birez tuz ve bir miqdār bezir yağı katalar. Bişdükdən şoñra biz-ile aşığına bağlayalar veyāhūd arpa dögüp bulğur gibi ideler. Ba‘dehū tuz-ıla kıaynadalar. Bulamaç gibi olduğdan şoñra uslūb-ı mezkūr üzerine uralar. Birkaç kez eleyeler. (68b/06-10)*
- e) **Arpa Tutması:** *Ya‘nī at çok arpa yese ki her gün ‘ādetinden ziyāde olsa veyāhūd buğday yese veyāhūd şüret darusını yese bu derde uğrar. Nitekim ādem tuğme olur çok yemekden. Nişānı budur ki siñirleri tütulur yörimez olur. (78a/12-13)*

- f) **Hunnāk:** *ve bir 'ilāc dahı budur ki çekirdegi çıkmış kızıl üzüm encir 'unnāb bunları döğilmiş arpa ile kaynadup birez bādem veyā susam yağı katalar. Ba'dehū bir mıkdār şeker-ile tatlu ideler ve ılıcağ iken didüğimiz gibi boğazına koyalar. (46b/01-05)*
- g) **Gözde Kesi:** *Ol aşl hāl vāfi olunca arpa mıkdārını kaşık içinde hamur-ıla veyā şu-y-ıla ezüp atun burnına tamzıralar. (38a/05)*
- h) **Ṭurfe:** *Şoñra beş dirhem mıkdārı arpa unını hamūr idüp mezķūr otları ol hamūr içine göme koyalar ve furūn içine bırağalar. (39a/01-03)*

ās (A.) Mersin ağacına Arapların verdiği isim (*Myrtus communis*) 9b/13

Bu bitki herhangi bir tedavi için kullanılmamıştır.

'aşfūr (A.) Yalancı safran, uspur (*Carthamus tinctorium*) 40a/07, 40a/09

Bu bitki şu hastalığın tedavisinde kullanılmıştır:

- a) **Ḳabarcuḳ:** *ve bir 'ilāc dahı budur ki: 'Aşfür ve zerger-māyī her birinden birer dirhem döğüp atun gözine ekeler. Eyü ola ve 'aşfūr didükleri otdur ve zerger-māyī bir otdur. Kimnūn gibi. (40a/07-09)*

avşak (A.) İlkbaharda çiğdemle birlikte açan, kokusuz, menekşeye benzer bir çiçek 34a/01, 34a/04

Bu bitki şu hastalığın tedavisinde kullanılmıştır:

- a) **Bevāsīr:** *Sülügen yigirmi dirhem mürdeseng on dirhem avşak on dirhem zeyt yağı otuz dirhem sirke yigirmi dirhem. Mezķūr otları başka başka havānda döğüp önce avşakı sirkeye katalar. Andan şoñra kalanları bir yere koyup qarışduralar. (34a/01-05)*

ayva (T.) İki çenekliler sınıfının gülgiller familyasından, kışın yapraklarını döken, iri pembe çiçekli, yapraklarının altı tüylü, taze filizleri, çekirdek ve tohumları çeşitli hassalar taşıyan küçük ağaç (*Cydonia oblonga*) 41b/07, 43b/11, 45a/03

Bu bitki şu hastalığın tedavisinde kullanılmıştır:

- a) **Verem:** *Ayva çekirdegi ve papadya çiçeği ve yarpuz ve hatmī ve egir ve üzerlik ve şarmaşık şapı ve defne yaprağı ve tere yaprağı ve eski şaman tozu. Bu cümle şāfi şarāb-ıla kaynadup atun başını anuñ buğına tutup fe emmā başını bir vech-ile şaralar. (41b/07-12)*

B

bādām (F.) İki çenekliler sınıfının gülgiller familyasından, pembe ve beyaz çiçekler açan, 5-12 m. boyunda ağaç (*Amygdalus communis*) 42b/02, 43b/07, 46a/10, 46b/03, 79a/11

Bu bitki şu hastalıkların tedavisinde kullanılmıştır:

- a) **Hunnāk:** *ve birez bādām yağın dahı katalar ve birkaç dāne yumurda şarusın başka çıkarup mezķūr şuya katup içinde çalkayalar. Dahı ılıcağ iken atun başını yukarıya kaldurup ağız içine koyalar. Şifā bula inşā'llāhu te'ālā. (46a/10-13)*
- b) **Öksürük:** *ve bir 'ilāc dahı budur ki elli dirhem kara üzüm ve yigirmi dirhem bādām ve yigirmi dāne kuru encir şarāb-ıla kaynadup üç güne dek her gün andan bir çanak mıkdārını atun boğazına akduralar. (79a/10-14)*

- c) **'Alağ:** *ve bir 'ilāc dahı budur ki: Bezir yağına birez bādām yağın katup içine vāfir tuz koyalar ve atun boğazına aqdarup gargara eyleyeler. Sülük anuñ rāyihāsından ölü, düşer.* (43b/06-10)

bağla (A.) İri taneleri kabuksuz olarak veya fasulye gibi yeşil kabuğu ile pişirilip yenen, yurdumuzda çok bol yetişen besleyici bitki (*Vicia faba*) 37b/10

Bu bitki herhangi bir tedavi için kullanılmamıştır. Metinde sadece benzetme yaparken yer almıştır.

baldıran (T.) Maydanozgillerden, nemli yerlerde yetişen zehirli bitkilerin ortak adı, ağı otu, baldırgan (*Conium maculatum*) 54a/05

Bu bitki şu hastalığın tedavisinde kullanılmıştır:

- a) **Carab:** *Ba'dehu kaynadup koyı olduğdan soñra havānda dögüp merhem ideler. Andan soñra baldıran yaprağı yaş iken üstübi içine şarup yaqalar ve mezkūr merheme katalar ve evvelki vech-i meşrūh üzerine kiçik yerini yuyup mezkūr merhemi üstine dürteler.* (54a/04-08)

banbil (?) Bambulotu, hodangiller familyasından, beyaz, eflâton ve mavi çiçekli, kuvvetli vanilya kokulu, otsu ve çalimsı süs bitkisi 52a/02

Bu bitki şu hastalığın tedavisinde kullanılmıştır:

- a) **Yağır:** *Şıfat-zarūr budur ki mersin yaprağı banbil otı kiremid unı kaplubāğa kabınuñ küli kına çam sakızı her birinden birer mıqdār alup havān içinde muhkem dögüp un gibi olduğdan soñra elekden eleyeler ve yaranuñ üstinde iki kez günde ekeler.* (52a/02-07)

batlıcān (F.) Patlıcangiller familyasından, kalın saplı, uzunca yapraklı, mor ve beyaz çiçekli, bir yıllık otsu bitki (*Solanum melongena*) “**bātengān**”, “**bezencān**” 34a/11, 34a/13

Bu bitki şu hastalığın tedavisinde kullanılmıştır:

- a) **Sa'lil:** *ve eger yeşil bulunmazsa kurusını şu-y-ıla dögeler ve batlıcān dahı olur.* (34a/13)

belūt (A.) Meşe ağacının meyvesi, palamut, pelit “**belluť**” 33a/10, 36a/04, 55a/11, 79b/07

Bu bitki şu hastalıkların tedavisinde kullanılmıştır:

- a) **Demregü:** *Tā ki rengi gidüp yeri kıpkızıl olsa andan soñra bu merhemi üzerine süreler ki kara zırnīh ve şaru zırnīh ve nūşāzir ve belūt güli ve kireç. Bu cümleyi muhkem dögüp şābūn şuyı-y-ıla yuğalar ve ol yere kına gibi yaqalar.* (36a/01-06)
- b) **Bevāsır:** *'İlācı budur ki: Jengār ve kara zırnīh, ve belūt güli her birinden birer dirhem kireç şu-y-ıla yoğuralar. Merhem gibi ola ve eger bevāsır görünür yerde ise mezkūr merhemi üstine barmağ-ıla süreler.* (33a/09-12)
- c) **Veremü'l-ħālib:** *Ammā eger şiş katı kızarmış ve ādem eli-y-ile degdügi vaktın katı ısıcaq olsa bu 'ilācı ideler ki belūt gülini sirke ile ısladup yumurda ağını bile katalar. Andan soñra muhkem qarışduralar. Merhem gibi ola. Ba'dehu biz üstine yayalar.* (55a/09-13)

- d) **İshāl:** *Mersin tohumunu keçi boynuz-ıla ve belūt ağacınıñ kab-ıla havānda muhkem döğüp şığıruñ iç yağı-y-ıla katalar. Ve andan findık kadar yuvalaqlar idüp boğazına atalar. Ba'dehu eger turmazsa şovuk şu içinde haylī zamān turğuralar. (79b/06-11)*

benefşe (F.) Menekşegillerden çiçekleri tek renkli, yaprakları yürek biçiminde olan, bir veya çok yıllık otsu süs bitkisi (*Viola*) 30b/12, 42b/01

Bu bitki şu hastalıkların tedavisinde kullanılmıştır:

- a) **Zükkām:** *veyā gül suyu-y-ıla ezüp tamzıralar ve eger bunuñ ardınca biraz benefşe yağın tamzıurlarsa gāyet müfid olur ve bir zamān başını yukarıya tutalar. (30b/12-13)*
- b) **Şadme:** *ve eger kan gelmezse burnına birez benefşe yağın veyā tatlu bādem yağın şāfi tamzıralar. Ve yāhūd aña birez za'ferān ve maştakī katalar. (42b/01-03)*

bezir (A.) Keten tohumundan çıkan yağ 27a/09, 32a/13, 33b/06, 47a/06, 47a/13

Bu bitki şu hastalıkların tedavisinde kullanılmıştır:

- a) **Kan Kaşanması:** *Bunu ideler ki mevız zencebīl biber cevz dār-ı fülful ak hardal her birinden beşer dirhem havānda muhkem dögdükden soñra iki yüz dirhem zift yüz dirhem çam şakızı elli dirhem bezir bu üç nesne çölmek içine koyup erideler. (81a/08-13)*
- b) **İntişār:** *ve bir 'ilāc dahı budur ki oğlan aşını bezir yağı-y-ıla kaynadup içine birez kara neft ve bir baş döğülmüş şarımsak koyalar. (47a/05-07)*
- c) **Çarpma:** *Yumuşadukdan soñra neşter ile veyā ustura ile birkaç yerde çizeler. İçinden şarı şu akar. Andan soñra tahīne ile veyā bezir yağı-y-ıla veyā şığır yağı-y-ıla yağlayalar. (54b/13-55a/05)*
- d) **Veremü'l-hālib:** *Ba'dehu içine bir mıkdār bezir yağı koyup ısıcağ kül içinde gömeler. Bişdükden soñra ısıcağ-ıla eliyi içine geçürüp biz-ile şarup atuñ beline bağlayalar. Bir gicede şişini alır. Ve yāhūd lāden şaruşabır ikisini bezir yağı-y-ıla kaynadalar. (55b/04-08)*
- e) **Hurūcu'l-mağ'ad:** *Bu 'ilāc ideler ki: Tūt ağacınıñ kabı serv kozağı mazı mersin yaprağı bunları şarāb ile kaynadup süzeler. Ba'dehu bezir katup yine kaynadalar. Kız gibi. İçine bezir şabır koyalar. Merhem gibi olunca erideler ve atuñ sofrasına süreler. (56b/03)*
- f) **Nāşūr:** *Tā yara temiz olunca oñuldukdan soñra maştakī bal mūmı zeyt yağı çam şakızı bunları tava içine koyup āteş üzerine erideler ve üzerine tamlā tamlā bezir yağı tamzıralar. Ba'dehu ol cerāhate uralar. (59b/03-07)*
- g) **Takha:** *Quvvetin aldukdan soñra içine birez bezir ve bir mıkdār tuz katalar kaynadalar. Tā şol hadde kim şarāb döküne gide. (66b/05-07)*
- h) **Su inmesi:** *Bir gice tura ırte çözüler. Bir gayr dahı kaynadup bayağı gibi bağlayalar ve yāhūd ādem necāsetini ısıcağ-ıla uralar veyā şarımsak şapını şu-y-ıla kaynadalar. Birez tuz ve bir mıkdār bezir yağı katalar. (68b/03-07)*
- i) **Bıclğan:** *ve od görmüş bal-ıla qarışduralar ve toynağına günde iki kez uralar ve kat kat oğalar ve yāhūd bal mūmı-y-ıla zifti bezir yağı içinde erideler ve aña birez neft katalar ve ayağına dürteler. (73b/01-04)*

- j) Örpek:** ve *'ilâcı budur ki Trablus şâbünü-y-ıla muhkem yuyalar tâ kızıl olunca. Andan soñra pâk sileler ve üzerine yanmış bezir yağı-y-ıla karılmış kaplubâğa kabını dürteler. Eyü ola. (73b/10-13)*
- k) Şukâk:** *'ilâcı budur ki: Toynağı dâyimâ zeyt ve bezir yağı-y-ıla yağlayalar ve yumuşak yerde yörideler ve yumuşak tezek üstine bağlayalar. (75b/11-14)*
- l) Sancu:** *Zeyt veyâ bezir yağını zarâfet-ile dübüürine akduralar. Veyâ şâbün-ıla veyâhüd yağ-ıla bir kişi elini yağlayup ve atun dübüürini dahı yağlaya ve elini şafrasına şokup yolunan tersini birer birer irteleğe çıkarara. (77b/11-78a/02)*
- m) Arpa Tutması:** *Ba 'dehu şay yağını veyâ beziri ısıcağ-ıla ol kan aldıkları yerine süreler ve dahı oñ ayaklarına göğsinden topuğuna varınca yağlayup şığayalar. Eyü ola. (78b/02-05)*
- n) 'Alak:** ve bir *'ilâc dahı budur ki: Bezir yağına birez bādām yağın katup içine vâfir tuz koyalar ve atun boğazına akdarup gargara eyleyeler. Sülük anuñ rāyihāsından ölü, düşer. (43b/06-10)*
- o) Dıyqu'n-nefs:** *On dirhem bezir yağını mezkür şuya katarlar ve mezkür iç yağı evvelden şızırılmış hâzir olmak gerek ve ger bulunmazsa şızırılmış kuyruk yağı ve eger bulunmazsa eski şay yağı anuñ makâmına kâyim ola. (44a/13)*
- p) Yeni Doğan Ata Endam Vermek İçin:** *Toynağlarına bezir veyâ şırlağan yağını süreler. Ve yâhüd yabânda çalı ve çimen arasında bulunan yeşil kurbağa döğüp merhem gibi idüp gece yaraları üstine yayup toynağlarına şara koyalar. (27a/09-13)*
- q) Zükkâm:** *'ilâc dahı budur ki: Bir tavaya birez şu-y-ıla bezir yağını koyalar, kaynadalar ve ıssıcağ-ıla atun torbasına koyup tezce atun başına çekeler. Buğı burnına geçe. Ne kadar illet varsa söker. (32a/13-32b/03)*
- r) Bevâsîr:** *Zift ve neft ve çam şakızı ve bal mûmı ve bezir yağı her birinden birer mıkdâr. Bunları bir yerde kaynadalar. Merhem ola. Soñra her gün iki kez panbuğ ile bevâsîr yerine dürteler. (33b/05-08)*
- s) Turfe:** *Andan soñra bezir yağı-y-ıla birez kaynadup ıssıcağ-ıla atun gözi üzerine uralar ve üstinde kirbâs veya keçe pâresini şarup bağlayu koyalar. Bir zamân üzerinde tura (38a/13-38b/04)*

biber (Yun.) Yurdumuzda bol yetişen, patlıcangillerden otsu bir bitki (*Capsicum annuum*) 45a/09, 62a/06, 81a/09

Bu bitki şu hastalıkların tedavisinde kullanılmıştır:

- a) Soğuk Geçmesi:** *Üç dirhem harbak iki dirhem nişâdir on dirhem arpa unı beş dirhem biber yigirmi dirhem şeker elli dirhem şığır yağı bu cümleden kuru olan eczâyı muhkem döğüp yağ-ıla karışdurup yoğuralar ve andan koz kadar yolluklar ideler. (62a/05-09)*
- b) Kan Kaşanması:** *Bunu ideler ki mevîz, zencebîl, biber, cevz, dâr-ı fülful, ak hardal her birinden beşer dirhem havânda muhkem döğdükdün soñra iki yüz dirhem zift yüz dirhem çam şakızı elli dirhem bezir bu üç nesne çölmek içine koyup erideler. (81a/08-13)*
- c) Turfe:** ve bir *'ilâc dahı dimişler ki: Râsuğ taşı, ak tuz, bora-i ermeni, deñiz köpüğü, ak biber, doñuz dişiniñ küli. Her birinden birer dirhem cümlesini yumuşak döğüp her gün bucuğ dirhem mıkdârını masura ile at gözine üfüreler, mücerredür. (39a/06)*

d) Diş Ağrısı: ve *'ilāci budur ki: İt üzümü, bu it üzümüne tıb kitāblarında ve 'aṭṭār ıṣṭilāhında mevīzec dirler ve 'ūd-ı karḥ ve zencebīl ve biber ve aḳ ḥardal. Ve bu mezkūr otlaruñ her biri diş ağrısına fāyide ider. (45a/07-09)*

biş (A.) Farsçadaki karşılığı pīç olan ve hayvanlar yediğinde onların ölümüne sebep olan bir ot, bildircin otu (*Aconitum napellus*) 41a/08

Bu bitki herhangi bir tedavi için kullanılmamıştır.

buğday (T.) Taneleri un ve ekmek yapımında kullanılan ve insanın başlıca gıdasını teşkil eden bitki 27b/12, 48a/04, 75b/06, 78a/12, 83b/12

Bu bitki şu hastalıkların tedavisinde kullanılmıştır:

- a) Cerāḥat:** *Birez buğday unını bile yoğuralar ve melhem gibi eski panbuḳ üzerine yayalar ve kesilen tamaruñ iki ucını bir bir yanına getirüp mezkūr merhemi panbuḳ-ıla üstüne başdura koyalar ve üzerine bir ḳalıñca yaşduḳ bağlayalar girü evvelki gibi. (48a/04-08)*
- b) Tuḥme:** *Şoñra buğdayı ıṣladup az az vireler. Üç dört günden şoñra yemi vireler. (82a/05-06)*

bulğur (F.) Kaynatılıp kurutulduktan ve kabuğu çıkarıldıktan sonra kırılan buğday 68b/08

Bu bitki herhangi bir tedavi için kullanılmamıştır.

burçaḳ (T.) Baklagillerden, taneleri hayvan yemi olarak kullanılan yıllık bir yem bitkisi (*Vicia ervilia*) 58b/05, 60a/01

Bu bitki şu hastalıkların tedavisinde kullanılmıştır:

- a) Demren:** *Burçaḳ unı mercimek unı tuz zāc bunları berāberce dögeler. Yumuşak ideler. Ba 'dehu şıḡır güşti sirke ile ezüp birez ḳaynadalar. (58b/05-07)*
- b) Fitḳ u Ba'c:** *Burçaḳ unından ve çirişden berāberce yumurda aḡı-y-ıla ḳarışdurup merhem gibi ideler ve ol fitḳ olan yer mıḳdārınca ḳalıñ biz pāresine yayup zarāfet-ile ol çıkan yumrı içine geçürüp mezkūr yakuyı aḡzına yapışduralar. (60a/01-05)*

bögürtlen (T.) Gülgillerden, bahçe çitlerinde, yol kenarlarında kendiliğinden yetişen dikenli ve çok yıllık bir çalı, diken dutu, it üzümü (*Rubus caesus*) 76a/12

Bu bitki şu hastalığın tedavisinde kullanılmıştır:

- a) Şuḳāk:** *ve bir 'ilāc daḡı budur ki bögürtlen yapraḡını ḳaplubāḡa ḳabınuñ kül-ile dögüp şıḡıruñ iç yaḡı-y-ıla ḳarışduralar ve günde iki kez dürteler. (76a/11-13)*

C

cedvār (A.) Yenildiği takdirde hayvanlara zarar veren, Farsçadaki adı “pīç” olan ot (*Curcuma zedoaria*) 41a/13

Bu bitki herhangi bir tedavi için kullanılmamıştır.

cevz (A.) Ceviz, iki çenekliler sınıfının cevizgiller familyasından, büyük ve kalın gövdeli, beyazımsı kabuklu, kışın yapraḡını dökken, uzun ömürlü, kerestesi makbul ağaç (*Juglans regia*) 81a/09

Bu bitki şu hastalığın tedavisinde kullanılmıştır:

- a) **Ƙan Ƙaşanması:** *Bunu ideler ki mevîz zencebîl biber cevz dâr-ı fülful ak hardal her birinden beşer dirhem havânda muhkem dögdükden soñra iki yüz dirhem zift yüz dirhem çam şakızı elli dirhem bezir bu üç nesne çölmek içine koyup erideler.* (81a/08-13)

cevz-i bevvâ (F.) Küçük hindistan cevizi (*Myristica fragrans*) 81a/13

Bu bitki herhangi bir tedavi için kullanılmamıştır.

cirid (A.) Kabuğu soyulmuş hurma, ağaç dalı 89a/02

Bu bitki herhangi bir tedavi için kullanılmamıştır.

Ç

çalı⁶ (T.) Ağaçtan küçük, cılız, dalları çok sık ve çatallı, odunumsu bitki 27a/11

çam şakızı (A.+T.) Çam ağaçlarından sızıp toplanan reçine 36b/09, 44a/11, 47b/05, 49b/06, 50a/09, 50a/11, 50a/11, 50b/09, 52a/04

Bu bitki şu hastalıkların tedavisinde kullanılmıştır:

- a) **Nâşür:** *Andan soñra Trablus şâbûnunu şığıruñ böbreği yağı-y-ıla havânda döğüp de od görmemiş bal-ıla Ƙarışduralar ve bir mîkdâr çam şakızın dahı Ƙatalar ve günde iki kez eski panbuk-ıla uralar. Şifâ bula.* (36b/06-10)
- b) **DıyƘu'n-nefs:** *ve 'ilâcı budur ki: ToruƘ otı, kimnûn, kepek birer avuç kifâyet idecek mîkdâr şu-y-ıla Ƙaynadalar ve içine beş on dâne encîr bırağalar. Encîr bişinceye dek ƘaynaduƘdan soñra şuyunu süzüp on dirhem çam şakızın döğüp içine şalalar.* (44a/07-12)
- c) **Cerâhat:** *Ƙan diñmese 'anzerut, maştaƘî, çam şakızı, zâc-ı Ƙıbrısî, kızıl boya bunlaruñ her birinden birer mîkdâr alup döğeler.* (47b/04-07)
- d) **Sil'a:** *ve şifat-zarûr budur ki günlük çam şakızı ardıç maştaƘî her birinden birer mîkdâr ki berâberce ola. Havânda muhkem döğüp eleyeler. Andan soñra yaranuñ üzerine ekeler.* (49b/05-08)
- e) **Sarañân:** *'Anzerut, günlük, çam şakızı, maştaƘî bunları döğüp od görmemiş bal-ıla Ƙarışduralar ve mezkûr sarañân yerine uralar. Eyü ola. Ve bir 'ilâc dahı budur ki çam şakızı-y-ıla tağlayalar.* (50a/09-11)
- f) **Yağır:** *Şifat-zarûr budur ki mersin yaprağı banbil otı kiremid unı Ƙaplubâğa Ƙabınuñ küli Ƙına çam şakızı her birinden birer mîkdâr alup havân içinde muhkem döğüp un gibi olduƘdan soñra elekden eleyeler ve yaranuñ üstinde iki kez günde ekeler* (52a/02-52a/07)
- g) **Hunân:** *Zencâr, 'anzerut, günlük, çam şakızı her birinden ikişer dirhem şay yağı on dirhem bal mûmı on beş dirhem zeyt yağı yigirmi dirhem bunlardan döğülecek nesnelere döğeler eleyeler ve eriyecek nesnelere erideler ve birbirine Ƙatalar.* (70b/11-71a/03)
- h) **Ƙatı Na'ilemek:** *Andan soñra şığıruñ iç yağı-y-ıla çam şakızın ve Trablus şâbûnunu döğüp merhem gibi ideler ve ol delüğü anuñ-ıla talduralar. Bir iki günden soñra bir yufƘa keçe veyâ deri üstüne koyup üzerinden yumuşak na'l uralar.* (75a/03-07)

⁶ Bu bir genel ad olup herhangi bir hastalığın tedavisinde kullanılmamıştır.

- i) **Ƙan Ƙaşanması:** *ve bunu ideler ki mevîz zencebîl biber cevz dâr-ı fülful ak hardal her birinden beşer dirhem havânda muhkem dögdükden soñra iki yüz dirhem zift yüz dirhem çam sakızı elli dirhem bezir bu üç nesne çölmek içine koyup erideler.* (81a/08-13)

çayır⁷ (T.) Sulak ve rutubetli olduğu için üzerinde kendiliğinden gür ot biten veya hayvan yemi olarak kullanılmak üzere özellikle ot yetiştirilen düz yer, tabiî veya suni yem sahası, otlak, mera, böyle yerde biten ot 86b/08, 86b/09, 86b/10

çiçek (T.) Çiçek açan süs bitkisi 53b/13, 81a/13

çimen⁸ (T.) Kendiliğinden yetişen çim, yeşil ve kısa ot 27a/11

çükündür (F.) Pancar 65a/05, 82a/08

Bu bitki şu hastalığın tedavisinde kullanılmıştır:

- a) **Sıtma:** *Bir mîkdâr çükündür yaprağı bir mîkdâr feslegen ile şu içinde kaynadalar. Şuyına birez şırlağın veyâ zeyt yağını katalar. Ilıcağ-ıla atuñ dübürine dökeler hukne tulumı-y-ıla.* (65a/05-08)

çörek otu (T.) Düğün çiçeğigillerden, çiçekleri sapının ucunda bulunan otsu bir bitki, karacaot, çörekotu (*Nigella damascena*) 64a/02

Bu bitki şu hastalıkların tedavisinde kullanılmıştır:

- a) **Ƙuduz:** *ve dağı bu ‘ilâcı ideler ki: Tavşan mâyesi, sezâb, çörek otu, sarımsak berâberce dögeler. Şıgır yağı-y-ıla karışduralar ve birez tuz dağı katalar ve birkaç kez ol yaranuñ üzerine dürteler.* (64a/01-04)
- b) **Zükkâm:** *Çörek otu, zencebîl, oğlan aşu, kara kaşnu her birinden ikişer dirhem za ‘ferân bir dirhem. Bu mezkûrâtı muhkem döğüp iki yüz dirhem şâfi şarâb-ıla kaynadalar. Tâ cümleñüñ üç bahşından bir bahş kala. Ba ‘dehu mezkûr şuyı süzeler.* (31a/02-06)

D

dâr-ı fülful (F.) Tarçın tohumu da denen, karabibere benzer, uzun taneli bir baharat çeşidi 81a/09, 81a/13

Bu bitki şu hastalığın tedavisinde kullanılmıştır:

- a) **Ƙan Ƙaşanması:** *ve eger kesilmezse bunu ideler ki mevîz zencebîl biber cevz dâr-ı fülful ak hardal her birinden beşer dirhem havânda muhkem dögdükden soñra iki yüz dirhem zift yüz dirhem çam sakızı elli dirhem bezir bu üç nesne çölmek içine koyup erideler.* (81a/08-13)

defne (Yun.) İki çeneklilerden, yağı veteriner hekimliğinde ve tuvalet sabunlarında, sert, yeşil, güzel kokulu ve baharlı yaprakları et ve balık yemeklerinde kullanılan, açık sarı ve üzüm sü meyvesinde ve kabuklarında mide düzeltici, bağırsakları yumuşatıcı, idrar söktürücü ve terletici hassalar bulunan, yaz kış yeşil, taflan cinsinden ağaç veya ağaççık (*Laurus nobilis*) 31b/01, 42a/02, 41b/09

⁷ Bu bir genel ad olup herhangi bir hastalığın tedavisinde kullanılmamıştır.

⁸ Bu bir genel ad olup herhangi bir hastalığın tedavisinde kullanılmamıştır.

Bu bitki şu hastalıkların tedavisinde kullanılmıştır:

- a) **Sıtma:** *Defne yaprağı, mersin yaprağı, güyegü otları, papadya, sarımsak, şapı şaman tozu bunlardan ne deñlü ele girerse birer mıkđār alup cem olduğdan şöñra bir edviye kadar şarāb ve iki ol kadar şu-y-ıla cümlesini kaynadup bir çukur kazalar. (65b/04-08)*
- b) **Zükkām:** *ve eger mezkūrāt-ıla gitmezse yarpuz, defne yaprağı, rāziyāne, kereviz, şaman tozu, güyegü otları her birinden birer mıkđār hamur-ıla kaynadup bişdükden şöñra torba içine koyalar ve fi'l-hāl atuñ başına geçüreler. Tā kim buğı burnına geçe. (31b/01-05)*
- c) **Verem:** *Ayva çekirdeği ve papadya çiçeği ve yarpuz ve hatmī ve egir ve üzerlik ve şarmaşık şapı ve defne yaprağı ve tere yaprağı ve eski şaman tozu. Bu cümle şāfi şarāb-ıla kaynadup atuñ başını anuñ buğına tutup fe emmā başını bir vech-ile şaralar. (41b/07-12)*

delicek (T.) Buğdaygillerden, genellikle buğday tarlalarında yetişen, tohumu zehirli, yabancı bir bitki (*Lolium temulentum*) 61a/07

Bu bitki şu hastalığın tedavisinde kullanılmıştır:

- a) **Fıtķ u Ba'c:** *ve şöñ ucında bir delicek koyalar ki içerüden mādde ve şarı şu ve iriñ ve kan ne ise aķa gide. (61a/07-09)*

demmü'l-aķaveyn (A.) İki kardeş kanı ağacı 42a/1

Bu bitki herhangi bir tedavi için kullanılmamıştır.

diflā (A.) Ağu ağacı denen ve çok acı olan nesne, zakkum ağacı (*Nerium oleander*) 40b/01

Bu bitki herhangi bir tedavi için kullanılmamıştır.

diken⁹ (T.) Bazı bitkilerin dal, yaprak, meyve kabuğu vb. bölümlerinde ve bazı hayvanların derisinde bulunan sert, ucu sivri ve batıcı çıkıntılardan her biri 81a/05

E

ebemgümece (T.) Ebegümecegillerden, mor renkli çiçekleri ilaç, yaprakları sebze olarak kullanılan, kendiliğinden yetişen çok yıllık bir bitki (*Malva sylvestris*) 84a/07

Bu bitki herhangi bir tedavi için kullanılmamıştır.

ebucehl kavunı (A.+T.) Kabakgillerden, elma büyüklüğündeki meyvesi çok acı ve iç sürdürücü, ishal yapıcı bir bitki, acı elma, acı karpuz, acı kavun (*Citrullus colocynthis*) 72a/07

Bu bitki herhangi bir tedavi için kullanılmamıştır.

egir (Yun.) Bir çenekliler sınıfının yılan yastığıgiller familyasından, ana yurdu Hindistan'dan Asya, Avrupa ve Amerika'ya yayılmış olan, dere ve durgun su kenarlarında, bataklıklarda yetişen, taşıdığı asit, yağ ve glikozoitlerde idrar ve âdet söktürücü, ateş düşürücü, ishal verici, aksırtıcı, kusturucu, gaz giderici, iştah açıcı hassalar bulunan, siyahımsı erguvânî çiçekli, yeşilimsi mayhoş meyveli, çok yıllık tüylü otsu bitki (*Acorus calamus*) 41b/08, 42a/10

Bu bitki şu hastalıkların tedavisinde kullanılmıştır:

⁹ Bu bir genel ad olup herhangi bir hastalığın tedavisinde kullanılmamıştır.

- a) **Verem:** *Ayva çekirdegi ve papadya çiçeği ve yarpuz ve hatmî ve egir ve üzerlik ve şarmaşık şapı ve defne yaprağı ve tere yaprağı ve eski şaman tozu. Bu cümle şâfi şarâb-ıla kaynadup atun başını anun buğına tutup fe emmâ başını bir vech-ile şaralar. (41b/07-12)*
- b) **Şadme:** *Kap içine koyalar ve aña bu eczâyı katalar ki anzerût şamg-i 'arabî egir iki karındaş kanı. Cümlesinden birer mîkdâr alup havân içinde dögeler ve mezkûr kan-ıla karışduralar ve birez ıldup atun başını yukaru tutup burnına tamzıralar. (42a/08-13)*

ekin (T.) Buğday 49a/12

Bu bitki herhangi bir tedavi için kullanılmamıştır.

elma (T.) Gülgillerden, yurdumuzun her yerinde yetişen, dişli yapraklı, açık pembe çiçekler açan, verimli, dayanıklı ağaç (*Pirus malus*) 14a/07

Bu bitki herhangi bir tedavi için kullanılmamıştır. Yalnızca benzetme ilgisi kurulurken kullanılmıştır.

enâr (F.) Nargillerden, düzgün ve parlak yapraklı, canlı kırmızı iri çiçekli, hafif dikenli ağaççık (*Punica granatum*) 13b/04

Bu bitki şu hastalığın tedavisinde kullanılmıştır:

- a) **Hurücu'l-mağ'ad:** *Eger şarâb bulunmazsa mersin yaprağı-y-ıla kaynamış şu kifâyet ider. Yuduğdan soñra bu zarûrı üzerine ekeler ki mâzû şeb ekşi enâr kabı şabır tekañturu berâberce dögüp yumuşak ideler ve ince elekden eleyeler. (56a/07-10)*

encîr (F.) Dutgillerden, asıl yurdu Akdeniz kıyıları olan, geniş ve dilimli yapraklı, sütlü, bazıları tırmanıcı olan ağaç veya ağaççık 44a/10

Bu bitki şu hastalıkların tedavisinde kullanılmıştır:

- a) **Dıyğu'n-nefs:** *ve 'ilâcı budur ki: Toruk otı, kimnün, kepek birer avuç kifâyet idecek mîkdâr şu-y-ıla kaynadalar ve içine beş on dâne encîr bırağalar. Encîr bişinceye dek kaynaduğdan soñra şuyını süzüp on dirhem çam şakızın dögüp içine şalalar. (44a/07-12)*
- b) **Örpek:** *ve yâhüd ak şoğanı encîr-ile şarâb içinde kaynadalar. Ya'nî dögeler. Ba'dehu şarâb içinde kaynadalar. Koyı olduğdan soñra havân içinde muhkem saħk ideler tã merhem gibi olunca. (74a/01-03)*
- c) **Öksürük:** *ve bir 'ilâc dahı budur ki elli dirhem kara üzüm ve yigirmi dirhem bādām ve yigirmi dâne kuru encîr şarâb-ıla kaynadup üç güne dek her gün andan bir çanak mîkdârını atun boğazına akduralar. (79a/10-14)*
- d) **Hunnâk:** *ve bir 'ilâc dahı budur ki çekirdegi çıkmış kızıl üzüm encîr 'unnâb bunları dögilmiş arpa ile kaynadup birez bādām veyâ susam yağı katalar. Ba'dehu bir mîkdâr şeker-ile tatlu ideler ve ılıcağ iken didüğimiz gibi boğazına koyalar. (46b/01-05)*
- e) **Carab:** *Ba'dehu eski encîr-ile ikisini şarp sirke içinde kaynadalar. Encîr muherrâ olduğdan soñra havân içinde koyup dögeler. Merhem gibi ola. Andan soñra uyuz yerini kepek ile tuz-ıla muhkem yuyalar ve mezkûr merhemi üzerine dürteler. (53b/06-11)*

F

feslegen (Yun.) Ballıbabagillerden, saksılarda süs bitkisi olarak yetiştirilen, keskin kokulu, ufak yeşil yaprakları kekik gibi bahar ve koku verici olarak kullanılan, küçük beyaz çiçekli bitki 65a/06

Bu bitki şu hastalığın tedavisinde kullanılmıştır:

- a) **Sıtma:** *Eger ayılmazsa bu hukneyi ideler ki bir mıkḍār çükündür yaprağı bir mıkḍār feslegen ile şu içinde kaynadalar. Şuyına birez şırlağın veyā zeyt yağını katalar.* (65a/04-07)

findık (F.) Bu ağacın sert bir kabuk içindeki yağlı, nişastalı, yuvarlak veya beyzi meyvesi 79b/09

Bu bitki herhangi bir tedavi için kullanılmamıştır. Yalnızca benzetme ilgisi kurulurken kullanılmıştır.

frenk kavunu (T.) Bir meyve adı 56a/03

Bu bitki herhangi bir tedavi için kullanılmamıştır.

G

gül (F.) Gül ağacının güzel kokulu, pek çok çeşidi bulunan çok makbul çiçeği 30b/12, 34b/07, 35a/02

Bu bitki şu hastalığın tedavisinde kullanılmıştır:

- a) **Zükkām:** *Bir mıkḍār gül şuyı-y-ıla ezüp burnına tamzıralar. Ya ‘nī mezkūr kāfūr-ıla za ‘ferānı yakur ile burnına uralar. Veyā gül şuyı-y-ıla ezüp tamzıralar ve eger bunuñ ardınca biraz beneşşe yağın tamzırlarsa gāyet müfīd olur.* (30b/12)

günlük (T.) Günlük ağacının tütsü olarak kullanılan ve nefese rahatlık veren reçenesi 39b/12

Bu bitki şu hastalıkların tedavisinde kullanılmıştır:

- a) **Zufre:** *Ak anzerūt ve şabır ve günlük her birinden birer dirhem havānda muhkem dögeler ve ince elekden veya vālādan eleyeler ve keçi ödi-y-ile ezeler ve mīl-ile göze çekeler. Şifā bula.* (39b/11-40a/01)
- b) **Sil‘a:** *Kaynayup birez kıvām olıcak on dirhem günlük ve on dirhem zift katalar. İçinde hall ola.* (49b/01-02)
- c) **Saraṭān:** *Andan soñra açalar. İçin sileler ve üzerine bu devāyı uralar ki anzerūt, günlük, çam şakızı, maştaķı bunları dögüp od görmemiş bal-ıla karışduralar ve mezkūr saraṭān yerine uralar. Eyü ola ve bir ‘ilāc daħı budur ki çam şakızı-y-ıla tağlayalar.* (50a/08-11)
- d) **İntişār:** *Hatmī toħmı, günlük, bir avuç arpa unı bunları havānda muhkem dögüp eledükden soñra beş yumurda şarusı-y-ıla karışduralar. Merhem gibi ola. Andan soñra mezkūr tamar üzere biz-ile yapışdura koyalar.* (67b/12-68a/03)

güyegü (T.) Kekik otu, zater (*Origanum vulgare*) 31b/02

Bu bitki şu hastalıkların tedavisinde kullanılmıştır:

a) **Sıtma:** *Defne yaprağı mersin yaprağı güyegü oti papadya sarımsak şapı şaman tozu bunlardan ne deñlü ele girerse birer mıkdār alup cem ‘ oldıkdan şoñra bir edviye kadar şarāb ve iki ol kadar şu-y-ıla cümlesini kaynadup bir çukur kazalar. (65b/04-08)*

b) **Zükkām:** *Eger mezkūrāt-ıla gitmezse yarpuz, defne yaprağı, rāziyāne, kereviz, şaman tozu, güyegü oti her birinden birer mıkdār hamur-ıla kaynadup bişdükdan şoñra torba içine koyalar ve fi’l-hāl atıñ başına geçüreler. (31b/01-05)*

ğonca (F.) Henüz açılmamış çiçek, tomurcuk 34a/13

H

habāzā (A.) Ebegümececi 84a/07

Bu bitki herhangi bir tedavi için kullanılmamıştır.

hançal (A.) Ebûcehil karpuzu veya acı hıyar denen bitki 72a/06, 72a/07

Bu bitki şu hastalığın tedavisinde kullanılmıştır:

a) **Qurlağan:** *Eger ol mertebeye varmadıysa bu ‘ilācı ideler ki on dirhem mazı ve beş dirhem hançal içi ve bir dirhem anzerüt bunları havānda muhkem dögeler. (72a/05-07)*

harbağ (A.) Çöpleme denen bitki 62a/05

Bu bitki şu hastalığın tedavisinde kullanılmıştır:

a) **Soğuk Geçmesi:** *Bu habb dānelerini yutduralar ki üç dirhem harbağ iki dirhem nişādir on dirhem arpa unı beş dirhem biber yigirmi dirhem şeker elli dirhem şıgır yağı bu cümleden kuru olan eczāyı muhkem dögüp yağ-ıla karışdurup yoğuralar. (62a/04-08)*

hardal (A.) Turpgiller familyasından, sarı veya beyaz çiçekli, sert ve yakıcı tohumu hekimlikte kullanılan otsu bitki (*Sinapis*) 68b/11, 81a/10

Bu bitki şu hastalığın tedavisinde kullanılmıştır:

a) **Turfе:** *Eger mezkūr perde kalıñ olsa bir dirhem karanfil bir dirhem hardal tohmı ikisini dögüp elekden geçüreler. Şoñra beş dirhem mıkdāri arpa unını hamūr idüp mezkūr otları ol hamūr içine göme koyalar ve furūn içine birağalar. (38b/12-39a/03)*

b) **Su İnmesi:** *ve yāhūd hardalı sarımsak birle dögeler ve içine ādem sidügi katalar ve birez arpa unını bile halı ideler. (68b/11-13)*

harzehre (A.) Zehirli bir ot türü (*Citrullus colocynthis*) 40b/01

Bu bitki herhangi bir tedavi için kullanılmamıştır.

hatmī (A.) İki çeneklilerin ebegümecegiller familyasından, pembe beyaz çiçekli, bataklıklarda, sulak çayırılarda yetişen, çiçeği yumuşatıcı, kurutulmuş kökünün kaynatılmış suyu tenkiye ve gargara olarak kullanılan otsu bitki (*Althaca officinalis*) 41b/08

Bu bitki şu hastalıkların tedavisinde kullanılmıştır:

a) **Verem:** *Ayva çekirdegi ve papadya çiçeği ve yarpuz ve hatmī ve egir ve üzerlik ve şarmaşık şapı ve defne yaprağı ve tere yaprağı ve eski şaman tozu. Bu cümle şāfi şarāb-ıla kaynadup atıñ başını anıñ buğına tutup fe emmā başını bir vech-ile şaralar. (41b/07-12)*

- b) Hunnāk:** *Tarağ otı, yaban hatmi tohumu her birinden birer mıkḍār dögeler. Kifāyet idecek mıkḍār şāfi şu ile kaynadalar. Ba'dehu süzüp şuyın alalar ve bir mıkḍār hıyarşenbe içindeki baldan içine ezeler. (46a/06-10)*
- c) Takḥa:** *Ba'dehu hatmī yaprağı, papadya, ısırğan otı, kepek, şarmaşık şapı bunları şurf şarp sirke ile kaynadalar. Tā ki sirke döküne gide. Ba'dehu bu otları ısıcağ-ıla atuñ ayağına şaralar. Üstinde bir gün bir gice tura. Andan soñra çözelər. (66a/10-66b/02)*
- d) İntişār:** *Hatmī tohumı, günlük, bir avuç arpa unı bunları havānda muhkem dögüp eledükden soñra beş yumurda şarusı-y-ıla qarışduralar. Merhem gibi ola. Andan soñra mezkūr tamar üzere biz-ile yapışdura koyalar. (67b/12-68a/03)*

havuç (F.) Maydanozgillerden, uzun ve sivri kökü sebze olarak yenen, vitamin bakımından zengin, besleyici, yetiştirilmesi kolay otsu bitki 65a/01

Bu bitki şu hastalığın tedavisinde kullanılmıştır:

- a) Sıtma:** *ve bu 'ilācı dahı ideler ki kızıl şandal on dirhem kişniz tohumu on dirhem havuç tohumını on dirhem gögercin boğı on dirhem bunları avuç ol kadar şu-y-ıla kaynadalar süzeler. (64b/12-65a/02)*

hıyār (A.) Kabakgillerden, yaprakları geniş ve parçalı, ana yurdu Hindistan olan, bir yıllık otsu sürüngen bitki (*Cucumis sativus*) 12b/08

Bu bitki herhangi bir tedavi için kullanılmamıştır. Yalnızca benzetme ilgisi kurulurken kullanılmıştır.

hıyārşenbe (F.) Baklagillerden, Doğu Hint, Antil ve Brezilya'da yetişen, hekimlikte kullanılan, siyah renkteki meyvelerinin terkinde şeker, pektin, zank, tanen ve esans bulunan ağaç, Hint hıyarı 46a/09, 46a/10

Bu bitki şu hastalığın tedavisinde kullanılmıştır:

- a) Hunnāk:** *Ba'dehu süzüp şuyın alalar ve bir mıkḍār hıyarşenbe içindeki baldan içine ezeler. (46a/08-10)*

hurmā (F.) Hurma ağacının tatlı, besleyici, etli meyvesi 89a/02

Bu bitki herhangi bir tedavi için kullanılmamıştır.

I

ısırğan otı (T.) Isırgangillerden, her tarafı sert tüylerle kaplı, tüyleri kırıldığında karıncaasidi denilen çok kaşıntıdırıcı bir madde çıkartan bir ot (*Urtica*) 66a/11

Bu bitki şu hastalığın tedavisinde kullanılmıştır:

- a) Takḥa:** *Ba'dehu hatmī yaprağı papadya ısırğan otı kepek şarmaşık şapı bunları şurf şarp sirke ile kaynadalar. Tā ki sirke döküne gide. (66a/10-13)*

i

it üzümü (T.) Böğürtlen (*Solanum nigrum*) 81a/13

Bu bitki herhangi bir tedavi için kullanılmamıştır.

K

kâfūr (A.) Hindistan ve Çin’de yetişen kâfur ağacının zamkından elde edilen ve hekimlikte kullanılan beyaz, yarı şeffaf, kolaylıkla parçalanır ıtırılı madde 30b/10, 30b/12

Bu bitki şu hastalığın tedavisinde kullanılmıştır:

- a) **Zükkām:** *ve yāhūd bir mıkdār kâfūr-ıla za’ferān berāberce muhkem dögüp aḥşām vaqtında masura ile burnına üfüreler. Veyā bir mıkdār gül şuyı-y-ıla ezüp burnına tamzıralar. Ya ‘nī mezkūr kâfūr-ıla za’ferānı yaqur ile burnına uralar. (30b/09-12)*

ķamıř (T.) Buğdaygillerden, sulak yerlerde yetişen, çeşitli türleri olan, içi boş, yüzü boğumlu bitki 9b/13

Bu bitki herhangi bir tedavi için kullanılmamıştır.

ķaraca otı (T.) Çörek otu 54b/07, 69a/11,

Bu bitki şu hastalığın tedavisinde kullanılmıştır:

- a) **Azmü’s-sabķ:** *Ba’dehu ķaraca otı bir mıkdār bora ile dögeler. Od görmış bal-ıla ķatarlar ve eski panbuķdan fıtl idüp mezkūr-ıla buluşduralar. (69a/11-13)*

ķarabaşlı (T.) Ballıbabagillerden, ilkbaharda mavi veya menekşe renginde çiçekler açan, otsu veya dibi odunsu, çok ıtırılı bitki, yabani lavanta çiçeği 43/11

Bu bitki herhangi bir tedavi için kullanılmamıştır.

ķaranfıl (F.) Kırmızı, pembe, alaca ve çeşitli renklerde çiçekler açan, düğüm düğüm ince saplı otsu süs bitkisi (*Dianthus caryophyllus*) 38b/12

Bu bitki şu hastalığın tedavisinde kullanılmıştır:

- a) **Ṭurfe:** *Eger mezkūr perde kalıñ olsa bir dirhem ķaranfıl bir dirhem ģardal toģmı ikisini dögüp elekden geçüreler. (38a/12-13)*

ķarpuz (F.) Kabakgiller familyasından, sürüngen gövdeli bir yıllık bitki 72a/07

Bu bitki herhangi bir tedavi için kullanılmamıştır.

ķařıl (A.) Hayvanlara yedirilmek üzere erken ekilen ve yeşilken biçilen ekin 44b/08

Bu bitki şu hastalıkların tedavisinde kullanılmıştır:

- a) **Ḍıyķu’n-nefs:** *Ol müddetde yeşil yonca veyā daģı başaķlanmamıř ķařıl virseler ģāyet eyüdüür ve tez şağalur. (44b/07-09)*
- b) **Ĥunnāk:** *Bir ‘ilāc daģı budur ki lādeni zeyt yağı içinde eridüp mezkūr ģunnāk yerine ısıcāğ-ıla dürteler. Ķarşu azacuk yonca veyā ķařıl vireler. (46b/05-08)*
- c) **Sıtma:** *Bu eyyāmda atun yemini ışladup vireler. Ve eger kök zamānı-y-ısa yonca veyā ķařıl vireler eyü olunca. (66a/01-02)*

ķaşnı (F.) Maydanozgiller familyasından, şeytanti, çadıruşağı otu gibi bitkilerden elde edilen bir nevi zamk 31a/03

Bu bitki şu hastalıkların tedavisinde kullanılmıştır:

- a) **Takḥa:** *Eger sağaldıysa fe-bi-hā vallāhu bunu daḥı ideler ki kaşnı, oğlan aşı sarımsak ucını şarāb-ıla kaynadalar. Kıvvetin alduḡdan soñra içine birez bezir ve bir mıḡdār tuz katalar kaynadalar. Tā şol hadde kim şarāb döküne gide. (66b/02-07)*
- b) **Zükkām:** *Eger mezkūr zahmet birez esküyüp zamanı uzamış olsa çörek otı, zencebıl, oğlan aşı, kara kaşnı her birinden ikişer dirhem za'ferān bir dirhem. Bu mezkūrātı muhkem döḡüp iki yüz dirhem şāft şarāb-ıla kaynadalar. (31a/01-05)*

ḡavaḡ (F.) Söḡütgillerden, sulak yerlerde yetişen, yaprakları uzun saplı ve dişli, boyu düzgün ve bazı türlerinde 30 – 40 metreyi bulacak uzunlukta, kerestesi için dikilen, odunu gevşek ve kof, kabuḡu kavlayıp dökülen bir ağaç 41a/09

Bu bitki herhangi bir tedavi için kullanılmamıştır. Yalnızca benzetme ilgisi kurulurken kullanılmıştır.

keçiboynuzı (T.) Baklagillerden, odunu marangozlukta, kabuḡu sepicilikte kullanılan, 6 – 10 veya 12 metre boyunda, kışın yapraklarını dökmeyen Akdeniz bölgesi ağacı (*Ceratonia siliqua*) 32b/10

Bu bitki şu hastalığın tedavisinde kullanılmıştır:

- a) **Zükkām:** *'İlācı budur ki: Keçi boynuzını havānda döḡüp şay yaḡı-y-ıla ḡarışduralar ve günde beş altı loḡma atuñ boḡazına atalar ve yaş yonca vireler ve eger yaş bulunmazsa ḡurusını şu-y-ıla ışladalar, vireler. (32b/10-13)*

kendir (T.) Kendirgiller familyasından, sap liflerinden halat ve çuval yapılan bitki, kenevir 49a/05, 53a/01

Bu bitki herhangi bir tedavi için kullanılmamıştır.

kereviz (F.) Maydanozgillerden, kökleri ve yaprakları sebze olarak kullanılan, uyarıcı ve idrar söktürücü hassalara ve tıbbi nitelikteki maddelere sahip, kokulu, ılık bölge bitkisi (*Apium graveolens*) 31b/02

Bu bitki şu hastalığın tedavisinde kullanılmıştır:

- a) **Zükkām:** *Eger mezkūrāt-ıla gitmezse yarpuz, defne yapraḡı, rāziyāne, kereviz, şaman tozu, güyegü otı her birinden birer mıḡdār ḡamur-ıla kaynadup bişdükden soñra torba içine ḡoyalar ve fi'l-hāl atuñ başına geçüreler. (31b/01-05)*

kerneb (A.) Etlı, iri lahana 55b/02, 55b/03

Bu bitki şu hastalığın tedavisinde kullanılmıştır:

- a) **Veremü'l-ḡālib:** *Bir 'ilāc daḥı budur ki: Kerneb başını oyup çukur gibi ideler. Ve kerneb didükleri ḡara tānedür ki Türk ḡāyifesi aña etlü kelem dirler. Şöyle ki alıp anuñ içine şıḡar ola. Ba'dehu içine bir mıḡdār bezir yaḡı ḡoyup ısıcaḡ küil içinde gömeler. (55b/02-05)*

kettān (A.) Keten, Ketengiller familyasından, lifleri dokumacılıkta kullanılan, çiçekleri göz alıcı, yaprakları basit, kireçli toprakları ve ılık iklimi seven otsu bitki (*Linum*) 54a/02

Bu bitki şu hastalığın tedavisinde kullanılmıştır:

- a) **Carab:** *Dögülmüş kettān tohmi, encīr, zerd-ālū bunları sirke ile birez ısladalar. Ba 'dehu kaynadup koyı oldukdan şoñra havānda dögüp merhem ideler. Andan şoñra baldıran yaprağı yaş iken üstübi içine şarup yaqalar ve mezkūr merheme qatarlar. (54a/02-07)*

ķına (A.) Kına ağacının kurutulmuş yapraklarından elde edilen ve saç, tırnak ve elleri turuncu bir renge boyamakta kullanılan toz 36a/06, 42a/02

Bu bitki herhangi bir tedavi için kullanılmamıştır. Yalnızca benzetme ilgisi kurulurken kullanılmıştır.

ķişnīz (F.) Kişniş, maydanozgillerden, yaprakları maydanozu andıran, 20-60 santimetre yüksekliğinde, tüysüz, bir yıllık ve otsu bir bitki (*Coriandrum sativum*) 64b/13

Bu bitki şu hastalığın tedavisinde kullanılmıştır:

- a) **Sıtma:** *Fe-emmā tamām ıoyunca içürmeyeler. Ve bu 'ilācı dahı ideler ki kıızıl şandal on dirhem ķişnīz tohumı on dirhem havuç tohumını on dirhem gögercin boķı on dirhem bunları avuç ol kadar şu-y-ıla kaynadalar süzeler. (64b/12-65a/02)*

ķuhle (?) Leblab denilen ot için Türklerin kullandığı isim 32a/07

Bu bitki herhangi bir tedavi için kullanılmamıştır.

ķoz (F.) Ceviz 13b/10

Bu bitki herhangi bir tedavi için kullanılmamıştır. Yalnızca benzetme ilgisi kurulurken kullanılmıştır.

L

labada (Yun.) Karabuğdaygillerden, dere kıyılarında, sulak çayırlarda kendiliğinden yetişen, çok yıllık ve yaprakları sebze olarak kullanılan bir bitki, efelek (*Rumex patientia*) 79a/07

Bu bitki şu hastalığın tedavisinde kullanılmıştır:

- a) **Öksürük:** *Bir 'ilāc dahı budur ki labada didükleri ve bir nām dahı üvelik otuñ kökini birez za 'ferān-ıla şarāb içinde kaynadalar ve aña birez şıgır yağın qatarlar ve ılıcağ-ıla atuñ boğazına dökeler. (79a/06-09)*

lāden (F.) Ladengillerden, Akdeniz ülkelerinde yetişen, tüylü ve genellikle yapışkan yapraklı, beyaz veya pembe çiçekli, reçinesi hekimlikte kullanılan bir bitki (*Cistus creticus*) 55b/08

Bu bitki şu hastalıkların tedavisinde kullanılmıştır:

- a) **Veremü'l-ķālib:** *ve yāhūd lāden şaruşabır ikisini bezir yağı-y-ıla kaynadalar. Isıcağ-ıla dürteler. (55b/08-09)*
- b) **ķunnāk:** *Bir 'ilāc dahı budur ki lādeni zeyt yağı içinde eridüp mezkūr ķunnāk yerine ısıcağ-ıla dürteler. Karşu azacuk yonca veyā ķaşıl vireler. (46b/05-08)*

lehe (?) Bir soğan çeşidi 69a/13

Bu bitki herhangi bir tedavi için kullanılmamıştır.

leblāb (A.) Sarmaşık ve bu türden bitkiler, zükkam hastalığı tedavisinde kullanılması önerilen ve Türkçede kuhle denilen ot (*Hedera helix*) 32a/07

Bu bitki herhangi bir tedavi için kullanılmamıştır.

M

maḥmūd (A.) Mahmudiye otu (*Convolvulus scammonia*) 61a/10

Bu bitki şu hastalığın tedavisinde kullanılmıştır:

- a) **Fıtķ u Ba‘c:** *Ol cerāhat üstine dökülmüş maḥmūd veyā maṣṭakī ekeler.* (61a/09-10)

maṣṭakī (A.) Sakız ağacı, fıstık ağacı vb. kabuğundan elde edilen sakız, bir nevi reçine 42b/03

Bu bitki şu hastalıkların tedavisinde kullanılmıştır:

- a) **Şadme:** *Eger kan gelmezse burnına birez beneṣşe yağın veyā tatlu bādām yağın şāfi tamzıralar. Ve yāḥūd aña birez za‘ferān ve maṣṭakī katalar. Ğāyet eyüdüdür.* (42b/01-03)
- b) **Cerāhat:** *Kan diñmese anzerūt, maṣṭakī, çam şakızı, zāc-ı kıbrısī, kızıl boya bunlaruñ her birinden birer mıkdār alup dögeler. Ba‘dehu eski panbuķ üzerine yumurda şarusını dürteler ve kesilen tamarı iki yanından başup mezkūr otı yara içine talduralar.* (47b/04-09)
- c) **Sil‘a:** *Ba‘dehu eski panbuķ üzerine yayalar ve yara üzerine uralar. Ve şıfat-zarūr budur ki günlük, çam şakızı, ardiç, maṣṭakī her birinden birer mıkdār ki berāberce ola. Havānda muḥkem dögüp eleyeler. Andan şoñra yaranuñ üzerine ekeler.* (49b/04-08)
- d) **Saraṭān:** *Andan şoñra açalar. İçin sileler ve üzerine bu devāyı uralar ki anzerūt, günlük, çam şakızı, maṣṭakī bunları dögüp od görmemiş bal-ıla karışduralar ve mezkūr saraṭān yerine uralar. Eyü ola.* (50a/08-11)
- e) **Nāşūr:** *Tā yara temiz olunca oñulduķdan şoñra maṣṭakī, bal mümü, zeyt yağı, çam şakızı bunları tava içine koyup āteş üzerine erideler ve üzerine tamlā tamlā bezir yağı tamzıralar.* (59b/03-06)
- f) **Fıtķ u Ba‘c:** *Ol cerāhat üstine dökülmüş maḥmūd veyā maṣṭakī ekeler.* (61a/09-10)

mazı (F.) Servigillerden, yaprakları almaşık ve küçük pullar biçiminde, gövdesi düz olan, dipten dallanan bir süs bitkisi (*Thuya*) “māzū” 56b/03, 56b/10, 72a/06

Bu bitki şu hastalıkların tedavisinde kullanılmıştır:

- a) **Ḥurūcu‘l-maķ‘ad:** *Bu ‘ilāc ideler ki: Tūt ağacınıñ kabı serv kızoağı mazı mersin yaprağı bunları şarāb ile kıynadup süzeler. Ba‘dehu bezir kıatup yine kıynadalar.* (56b/03)
- b) **Ḳurlağan:** *Eger ol mertebeye varmadıysa bu ‘ilācı ideler ki on dirhem mazı ve beş dirhem ḥançal içi ve bir dirhem anzerūt bunları ḥavānda muḥkem dögeler.* (72a/05-07)
- c) **Ḳatı Na‘llemek:** *Ba‘dehu ol iriñ çıkan yere şeb, māzū, kızıl boya muḥkem dögeler. Kıatrān-ıla karışduralar. Günde iki kez dürteler. Şifā bula gide bi-izni‘llāhi te‘ālā.* (75a/11-13)

mercimek (F.) Baklagillerden, beyaz çiçekli bir tarım bitkisi (*Lens culinaris*) 46a/05, 58b/05

Bu bitki şu hastalıkların tedavisinde kullanılmıştır:

- a) **Ḥunnāķ:** *ve daḥı bu eczāyı ki mercimek boyı taraķ otı yaban ḥatmi toḥumu her birinden birer mıkdār dögeler. Kıfāyet idecek mıkdār şāfi şu ile kıynadalar. Ba‘dehu süziüp şuyın alalar ve bir mıkdār kıyarşenbe içindeki baldan içine ezeler.* (46a/05-10)

- b) **Kelef:** *Burçağ unı, mercimek unı, tuz zâc bunları berâberce dögeler. Yumuşak ideler. Ba‘dehu şığır güşti, sirke ile ezüp birez kaynadalar. (58b/05-07)*

mersin (Yun.) Mersingillerden, kışın yapraklarını dökmeyen, Akdeniz sahillerinde çok bulunan, eğri büğrü gövdeli, beyaz çiçekli, hoş kokulu, uzun ömürlü ağaç (*Myrthus communis*) 9b/12, 9b/13

Bu bitki şu hastalıkların tedavisinde kullanılmıştır:

- a) **Hürücu'l-mağ‘ad:** *Eger ol şarāba birez mersin yaprağı konup kaynamış olsa dahı yeg olur ve eger şarāb bulunmazsa mersin yaprağı-y-ıla kaynamış şu kifāyet ider. (56b/05-08)*
- b) **Sıtma:** *Defne yaprağı, mersin yaprağı, güyegü oti, papadya, sarımsak şapı, şaman tozu bunlardan ne deñlü ele girerse birer mıkđār alup cem‘ olduğdan soñra bir edviye kadar şarāb ve iki ol kadar şu-y-ıla cümlesini kaynadup bir çukur kazalar. (65b/04-08)*
- c) **İshāl:** *Eger turmazsa mersin toħmunı keçi boynuz-ıla ve belū ağacınıñ kab-ıla havānda muħkem dögüp şığırūñ iç yağı-y-ıla katalar. (79b/06-09)*
- d) **Yağır:** *Şıfat-zarūr budur ki mersin yaprağı, banbil oti, kiremid unı, kaplubāga kabınıñ küli, kına, çam sakızı her birinden birer mıkđār alup havān içinde muħkem dögüp un gibi olduğdan soñra elekden eleyeler ve yaranuñ üstinde iki kez günde ekeler. (52a/02-07)*

mevīzec (A.) İt üzümüne tıp kitaplarında ve aktar terimlerinde verilen isim (*Delphinium staphisagria*) “mevīz” 45a/08, 45a/09

Bu bitki herhangi bir tedavi için kullanılmamıştır.

O

oğlan aşı (T.) Çakşır veya çakşur otu olarak da bilinen yabani bir ot (*Ferula elaeochytris*) 31a/02

Bu bitki şu hastalıkların tedavisinde kullanılmıştır:

- a) **Zükkām:** *Eger mezkūr zahmet birez eskiyüp zamanı uzamış olsa çörek oti, zencebīl, oğlan aşı, kara kaşnı her birinden ikişer dirhem za‘ferān bir dirhem. Bu mezkūrātı muħkem dögüp iki yüz dirhem şāftı şarāb-ıla kaynadalar. (31a/01-05)*
- b) **İntişār:** *Bir ‘ilāc dahı budur ki oğlan aşını bezir yağı-y-ıla kaynadup içine birez kara neft ve bir baş dögülmiş sarımsak koyalar. (47a/05-07)*
- c) **Çuduz:** *Ba‘dehu şoğanı, sarımsağı, oğlan aşını şarāb-ıla dögeler. Merhem gibi ideler ve birez tuz katalar ve cerāhat üzere uralar. (63b/04-06)*

ot¹⁰ (T.) Bir iki mevsim veya bir yıl, pek azı da daha fazla yaşadıktan sonra kuruyan, toprak üstündeki kısımları odunlaşmayıp yumuşak kalan küçük bitkilerin ortak adı 32a/07, 33a/05, 35a/10, 37a/01

¹⁰ Bu bir genel ad olup herhangi bir hastalığın tedavisinde kullanılmamıştır.

P

panbuğ (F.) Ebegümeçigillerden, koza durumundaki meyvesi üç dört veya beş dilim hâlinde açılan, büyümesi sırasında bol su isteyen, otsu veya odunsu tropikal bitki (*Gossypium*) 33a/13, 35a/08, 43b/02, 45a/11

Bu bitki herhangi bir tedavi için kullanılmamıştır.

papadya (Yun.) Birleşikgillerden, baharda taç yaprakları sarı, ortası beyaz çiçekler açan, ateş düşürücü, spazm çözücü, sinirleri yatıştırıcı, rahatlık verici, bağırsak gazlarını giderici hassalara sahip bir yıllık otsu bitki (*Matricaria chamomilla*) 41b/08

Bu bitki şu hastalıkların tedavisinde kullanılmıştır:

- a) **Verem:** *Ayva çekirdegi ve papadya çiçeği ve yarpuz ve hatmî ve egir ve üzerlik ve şarmaşık şapı ve defne yaprağı ve tere yaprağı ve eski şaman tozu. Bu cümle şâftî şarâb-ıla kaynadup atun başını anun buğına tutup fe emmâ başını bir vech-ile şaralar. (41b/07-12)*
- b) **Sıtma:** *Defne yaprağı, mersin yaprağı, güyegü oti, papadya, sarımsak şapı, şaman tozu bunlardan ne deñlü ele girerse birer mıkdar alup cem' olduktan sonra bir edviye kadar şarâb ve iki ol kadar şu-y-ıla cümlesini kaynadup bir çukur kazalar. (65b/04-08)*
- c) **Takħa:** *Ba 'dehu hatmî yaprağı, papadya, ısırğan oti, kepek, şarmaşık şapı bunları şırf şarp sirke ile kaynadalar. Tâ ki sirke döküne gide. Ba 'dehu bu otları ısıcağ-ıla atun ayağına şaralar. Üstinde bir gün bir gece tura. Andan sonra çözeler. (66a/10-66b/02)*

pazı (F.) Ispanakgillerden, A ve C vitaminleri bakımından zengin, yaprakları sebze olarak yenen, iki yıllık otsu bitki, yabancı pancar, yaban pancarı 36a/06

Bu bitki şu hastalıkların tedavisinde kullanılmıştır:

- a) **Yağır:** *Dögülmüş jengâr ve tizâb gibi veyâhüd koyun kuyruğundan bir yara tâze iken pazı yaprağı üstine koyup yaranun üstine uralar. Bir gün bir gece üzerinde turup ırte açalar. Ol çürük et kıya gide. (51b/08-12)*
- b) **Demregü:** *Bu cümleyi muhkem döğüp şâbün şuyı-y-ıla yuğalar ve ol yere kına gibi yakalar ve üzerine pazı yaprağı şarup bağlayı koyalar. (36a/04-07)*

pîç (F.) Cedvar olarak bilinen otun Farsça karşılığı 41a/08, 41a/13, 41a/13

Bu bitki herhangi bir tedavi için kullanılmamıştır.

R

râziyâne (F.) Maydanozgiller familyasından, hoş kokulu, yaprakları almaşık dizilişli, saplı ve tüysüz, silindir biçimli gövdesi dik, tohum ve kökleri ilaçlarda kullanılan, gaz giderici, iştah açıcı, idrar söktürücü, kan artırıcı hassalara sahip, iki veya çok yıllık otsu, ıtırılı, Ege ve Akdeniz bitkisi (*Foeniculum vulgare*) 31b/02, 42a/02

Bu bitki şu hastalıkların tedavisinde kullanılmıştır:

- a) **Verem:** *Şonra giderüp râziyâne, deñiz şu-y-ıla kaynadalar ve ol şu-y-ıla atun başını yuyalar. (42a/02)*

- b) **Zükkām:** *Eger mezkūrāt-ıla gitmezse yarpuz, defne yaprağı, rāziyāne, kereviz, şaman tozu, güyegü otu her birinden birer mıkdār hamur-ıla kaynadup bişdükdən soñra torba içine koyalar ve fi'l-hāl atuñ başına geçüreler. (31b/01-05)*

rumān (A.) Nar 13b/04

Bu bitki herhangi bir tedavi için kullanılmamıştır.

S

şabır (A.) Zambakgiller familyasından, tropikal bölgelerde yetişen, küçüklü büyüklü birçok türü bulunan, özellikle sarışabır denen çeşidi tıpta kullanılan bitki 39b/12

Bu bitki şu hastalıkların tedavisinde kullanılmıştır:

- a) **Zufre:** *Andan soñra göze bu otu çekeler ki aķ anzerüt ve şabır ve günlük her birinden birer dirhem havānda muhkem dögeler ve ince elekden veya vālādan eleyeler ve keçi ödi-y-ile ezeler ve mīl-ile göze çekeler. Şifā bula. (39b/11-40a/01)*
- b) **Ḥurūcu'l-maķ'ad:** *İçine bezir, şabır koyalar. Merhem gibi olunca erideler ve atuñ sofrasına süreler. (56b/03)*

şarışabır (T.+A.) Zambakgillerden, sıcak bölgelerde yetişen, yaprakları oldukça yüksek bir sapın tepesinde rozet biçiminde toplanmış bulunan bir süs bitkisi, azvay (*Aloe vera*) “şarışabur” 57a/1

Bu bitki şu hastalıkların tedavisinde kullanılmıştır:

- a) **Veremü'l-ḥālib:** *Yudukdan soñra bu zarūri üzerine ekeler ki māzū, şeb, ekşi enār kabı, şabır teķatturi berāberce dögüp yumuşak ideler ve ince elekden eleyeler. (56a/08-10)*
- b) **Ṭoñuz Kılı:** *ve yerine şarışabırını şıgır odı-y-ıla ve birez tuz-ıla karışduralar. Ve ol kıl kopduğı yerlere süreler. Ayruķ bitmeye. Ve eger yine biterse bir daḥı böyle 'ilāc ideler ve yāḥūd kireç şuyını anuñ yerine dürteler. Döküle gide. (57a/10-13)*

salkım (T.) Ana saptan çıkan yan çiçekleri, sapları hep aynı uzunlukta olan çiçek durumu 81a/13

Bu bitki herhangi bir tedavi için kullanılmamıştır.

şaman (T.) Tahılların taneleri alındıktan sonra kalan sapları 31b/02, 41b/10

Bu bitki şu hastalıkların tedavisinde kullanılmıştır:

- a) **Zükkām:** *Eger mezkūrāt-ıla gitmezse yarpuz, defne yaprağı, rāziyāne, kereviz, şaman tozu, güyegü otu her birinden birer mıkdār hamur-ıla kaynadup bişdükdən soñra torba içine koyalar ve fi'l-hāl atuñ başına geçüreler. (31b/01-05)*
- b) **Verem:** *Ayva çekirdegi ve papadya çiçeği ve yarpuz ve ḥatmī ve egir ve üzerlik ve şarmaşık şapı ve defne yaprağı ve tere yaprağı ve eski şaman tozu. Bu cümle şāfī şarāb-ıla kaynadup atuñ başını anuñ buğına tutup fe emmā başını bir vech-ile şaralar. (41b/07-12)*
- c) **Sıtma:** *Defne yaprağı, mersin yaprağı, güyegü otu, papadya, sarımsak şapı, şaman tozu bunlardan ne deñlü ele girerse birer mıkdār alup cem' oldıkdan soñra bir edviye kadar şarāb ve iki ol kadar şu-y-ıla cümlesini kaynadup bir çukur kazalar. (65b/04-08)*

d) Sancu: *Bu 'ilāclarıyla def' olmazsa eski şamanı şarāb-ıla kaynadup atun karnı altına koyalar. Tā kim buğı aña çıka. Andan şoñra atı muhkem yörideler. (78a/06-09)*

şamg-i 'arabī (F.) Arap zamkı olarak da bilinen, Kuzey Afrika'da yetişen bir ağaçtan elde edilen zamktır 42a/09

Bu bitki şu hastalığın tedavisinde kullanılmıştır:

a) Şadme: *Şap içine koyalar ve aña bu eczāyı katalar ki anzerūt, şamg-i 'arabī, egir, iki karındaşkanı. Cümlesinden birer mıkdār alup havān içinde dögeler ve mezkūr kan-ıla karışduralar. (42a/08-11)*

şandal (A.) Sandalgillerden, kerestesi sert ve kokulu bir ağaç (*Santalum album*) 64b/13

Bu bitki şu hastalığın tedavisinde kullanılmıştır:

a) Sıtma: *Bu 'ilācı dahı ideler ki kızıl şandal on dirhem kişniz tohmı on dirhem havuç tohmını on dirhem gögercin boğı on dirhem bunları avuç ol kadar şu-y-ıla kaynadalar süzeler. (64b/13-65a/02)*

sarımsak (T.) Zambakgiller familyasından, toprak altında bir soğanı olan, gövdesi uzun, yassı ve sivri uçlu yapraklarla sarılmış, keskin kokulu, iştah açma vb. pek çok tıbbî hassaya sâhip, otsu bitki (*Allium sativum*) 32a/01, 33b/11

Bu bitki şu hastalıkların tedavisinde kullanılmıştır:

a) Zükkām: *'İlācı budur ki: Ak soğan-ıla sarımsağı muhkem dögüp ikisini bir mıkdār hamur-ıla kaynadalar. Bişdükden şoñra süzeler ve aña susam yağını veya zeyt yağını bir ol kadar katalar. (32a/01-04)*

b) Bevāsır: *Kesdükden şoñra sarımsağı acı say yağı birle dögeler. Merhem gibi ola ve kesilen yere uralar. Bir zamān tutalar. Tā ki bevāsırün kökini yağa ve andan şoñra yerine bu merhemi süreler. (33b/10-13)*

c) Verem: *Şarımsağı acı say yağı-y-ıla dögeler ve bir mıkdār defne yağını aña katalar. Şoñra mezkūrı şığır ve tavuk tersi-y-ile karışduralar. (42a/02)*

d) Sıtma: *Defne yaprağı, mersin yaprağı, güyegü oti, papadya, sarımsak şapı, şaman tozu bunlardan ne deñlü ele girerse birer mıkdār alup cem' olduğdan şoñra bir edviye kadar şarāb ve iki ol kadar şu-y-ıla cümlesini kaynadup bir çukur kazalar. (65b/04-08)*

e) Tağha: *Eger şağaldıysa fe-bi-hā vallāhu bunu dahı ideler ki kaşnı, oğlan aşı sarımsak ucını şarāb-ıla kaynadalar. Kuvvetin aldūkdan şoñra içine birez bezir ve bir mıkdār tuz katalar kaynadalar. (66b/02-06)*

f) Su İnmek/Su İnmesi: *Sarımsak şapını şu-y-ıla kaynadalar. Birez tuz ve bir mıkdār bezir yağı katalar. Bişdükden şoñra biz-ile aşığına bağlayalar ve yāhūd arpa dögüp bulğur gibi ideler. Ba'dehu tuz-ıla kaynadalar. (68b/06-09)*

g) İntişār: *Bir 'ilāc dahı budur ki oğlan aşını bezir yağı-y-ıla kaynadup içine birez kara neft ve bir baş dögülmüş sarımsak koyalar. (47a/05-07)*

h) Çarpma: *Eger tağlamazsa sarımsağı dökeler. Yumuşadūkdan şoñra birez eski say yağı-y-ıla karışduralar. Merhem gibi üstine bir iki gün uralar. (54b/12-55a/02)*

- i) **Ƙuduz:** *Ba'dehu şoğanı, şarımsağı, oğlan aşını şarāb-ıla dōgeler. Merhem gibi ideler ve birez tuz ƙatalar ve cerāhat üzere uralar ve dağı tiryāk-ı fārūƙı şarāb-ıla ezeler ve aña bir mıđdār tavuğ tersinden ƙatalar. (63b/04-08)*

şarmaşık (T.) Sarmaşıkğiller familyasından, değişik biçimlerdeki koyu yeşil yapraklarını dōkmeyen, ağaç, duvar vb. bir desteğe sarılarak veya yapışarak uzayan, yuvarlak ve üzümü meyveli tırmanıcı bitki (*Hedera*) 41b/09

Bu bitki herhangi bir tedavi için kullanılmamıştır.

serv (F.) Servi kelimesinin eski metinlerde görülen asıl şekli. Servigillerden, kışın koyu yeşil yapraklarını dōkmeyen, daha çok mezarlıklara dikilen uzun ömürlü, güzel kokulu, kozalaklı, ince uzun ağaç 56b/03, 56b/10, 56b/10

Bu bitki şu hastalığın tedavisinde kullanılmıştır:

- a) **Hürücu'l-mađ'ad:** *Tūt ağacınıñ ƙabı, serv ƙozađı mazi, mersin yaprağı bunları şarāb ile ƙaynadup süzeler. Ba'dehu bezir ƙatup yine ƙaynadalar. Ƙız gibi. İçine bezir, şabır ƙoyalar. Merhem gibi olunca erideler ve atuñ sofrasına süreler. Eyü ola. (56b/03)*

sezāb (A.) Sedef otu 64a/01

Bu bitki şu hastalıkların tedavisinde kullanılmıştır:

- a) **'Alađ:** *Sezāb ve ƙara başlu, ve buña tıb kitāblarında ıştıhoruş dirler. Ma'rūf ve meşhūr otdur ve ayva çekirdegi. Bu cümle dōgüp keskin şarāb-ıla ƙaynadalar ve içine tuz ƙoyup atuñ boğazına ƙoyalar ve atuñ boğazını tıtalar. (43b/10-13)*
- b) **Ƙuduz:** *Bu 'ilācı ideler ki: Tavşan māyesi, sezāb, çörek otı, sarımsağ berāberce dōgeler. Şığır yağı-y-ıla ƙarışduralar ve birez tuz dağı ƙatalar ve birkaç kez ol yaranuñ üzerine dürteler. (64a/01-04)*

şıçan otı (T.) Arsenik 34b/05, 35a/04, 50b/09, 59a/06, 70b/01

Bu bitki şu hastalıkların tedavisinde kullanılmıştır:

- a) **Şa'lil:** *ve bir 'ilāc dağı budur ki: İki çekirdek mıđdārı şıçan otını bal-ıla ƙarışdurup üzerine yağı gibi uralar. İki üç günde dūşer gider. (34b/04-06)*
- b) **Tūşe:** *Şaru zirnīh, kireç, nişāzır her birinden birer dirhem şıçan otı buçuğ dirhem bu eczāyı dōgüp bal-ıla ƙarışduralar. Üzerine uralar ve eger göze yağın olsa gerekdür ki bu otı tūteye sürdüikleri vağtın atuñ gözine sünger veya panbuğ tıƙalar. (35a/03-08)*
- c) **Hunān:** *'İlācı budur ki mezkūr cerāhatleri tetebbu' idüp bu edviye ile yağalar ki şaru zirnīh, ƙalye nişādir, kireç, bora her birinden birer dirhem şıçan otı buçuğ dirhem bunları dōgeler. Sōgüd Gōlinüñ şuyı-y-ıla yoğuralar. (70a/11-70b/02)*

susam (Yun.) Anayurdu Hindistan ile güney adaları olan, meyvesi kapsül şeklinde, beyaz veya alacalı beyaz çiçekli otsu bitki, susen, sevsen (*Sesamum*) 26a/07, 32a/03

Bu bitki şu hastalıkların tedavisinde kullanılmıştır:

- a) **At Dođumu:** *Tođurmađa başladuğı vağtın müsā'ade eyleyeler ve hayāsını şābün-ıla sūsam yaprağını şuya ışladup anuñ köpügi-y-ile yumuşağ ideler ve veled görünüp oñ ayakları-y-ıla başı ƙıçınca rıfƙ ve te'ennī birle iki el-ile tıutup çekerek yardım eyleyeler. (26a/06-11)*

- b) **Zükkām:** *Bişdikden şoñra süzeler ve aña susam yağını veya zeyt yağını bir ol kadar katalar. Tekrār kaynadalar.* (32a/02-04)
- c) **Hunnāk:** *Birez bādām veyā susam yağı katalar. Ba'dehu bir mıkdār şeker-ile tathu ideler ve ılıcağ iken didüğimiz gibi boğazına koyalar.* (46b/03-05)
- d) **Sıcak Geçmesi:** *Şovuğ-ıla atuñ gevdesine süreler. Ve eger aña susam yağı veyā tereyağı katsalar cāyızdır.* (61b/06-08)
- e) **Tuħme:** *ve şan'atı budur ki çükündür yaprağını şu-y-ıla kaynadup şuyına susam yağı ve bir mıkdār tuz katalar. Andan şoñra tulum-ıla atuñ dübüreline aқduralar. Def'ola gide.* (82a/07-10)

şoğan (T.) Zambakgillerden, kat kat kabuktan ibaret yumrusu ve şerit şeklindeki uzun yeşil yaprakları yemeklerde, salatalarda kullanılan, keskin kokulu ve acı otsu bitki (*Allium cepa*) 32a/01, 38a/12

Bu bitki şu hastalıkların tedavisinde kullanılmıştır:

- a) **Turfе:** *Bunuñ 'ilācı budur ki: Şoğanı şoyup havān içinde birez tuz-ıla dögeler. Merhem gibi ola. Andan şoñra bezir yağı-y-ıla birez kaynadup ıssıcağ-ıla atuñ gözi üzerine uralar ve üstinde kurbās veya keçe pāresini şarup bağlayu koyalar.* (38a/12-38b/03)
- b) **Қудuz:** *Ba'dehu şoğanı, şarımsağı, oğlan aşını şarāb-ıla dögeler. Merhem gibi ideler ve birez tuz katalar ve cerāhat üzere uralar.* (63b/04-06)
- c) **Sancu:** *Bir 'ilāc dahı budur ki şoğanı dögüp şuyını çıkaralar. Ve aña bir mıkdār ādem sidügi katalar. Ve birez tuz dahı koyalar. Ilıcağ-ıla burnına tāmzıralar.* (78a/02-05)
- d) **'Ustru'l-bevl:** *'Ilācı budur ki kızıl şoğan kabını kızıl boya ile ve birez za'ferān-ıla şarāb içinde kaynadup birez tuz dahı katalar ve bir iki tamlā ādem sidüğinden katalar ve atuñ burnına tāmzıralar.* (80a/07-11)
- e) **Tuħme:** *Yüz dirhem eski şarāb ve elli dirhem sirke, sirke ve on dirhem gögercin tersi ve on dāne şoğan şuyı ve elli dirhem şığır yağı bu cümle bir yere koyup muħkem karışduralar. Ba'dehu atuñ boğazına aқduralar ve bir iki gün yem virmeyeler.* (81b/13-82a/04)

sögüt (T.) Sögütgillerden, sulak yerlerde yetişen, yaprakları almaşık ve alt yüzleri havla örtülü büyük bir ağaç (*Salix*) 53b/13, 57b/08

Bu bitki herhangi bir tedavi için kullanılmamıştır.

Ş

şecer¹¹ (A.) Bir tek ağaç, herhangi bir ağaç 29b/09

şırlağan (F.) Şırlağan, susam yağı 27a/10

Bu bitki şu hastalıkların tedavisinde kullanılmıştır:

- a) **Yeni Doğan Ata Endam Vermek İçin:** *Anuñ-çün ekşeri endāmsuz veya şakat olur ve bir kaç günden şoñra yelisine hamūr veya balçık yapışdurup sağ yanına şarkıdalar ve toynaқlarına bezir veyā şırlağan yağını süreler.* (27a/07-10)

¹¹ Bu bir genel ad olup herhangi bir hastalığın tedavisinde kullanılmamıştır.

- b) **Sıtma:** *Şuyına birez şırlağın veyā zeyt yağını katarlar. İlcağ-ıla atuñ dübüürine dökeler hukne tulumı-y-ıla. Ve eger at gevdelü olsa ve kanı çok ve yāhūd kan galebesiniñ nişānı varsa atuñ iki öñ ayağından veyā boynınıñ iki yanından kan almak fāyidedür. (65a/07-12)*
- c) **Soğuk Geçmesi:** *Bu vech-ile ki yüz dirhem şuya elli dirhem şırlağın yağın ve elli dirhem şıgır yağın katup ılıdalar ve atuñ dübüürine tulum birle aqduralar. Eyü ola. (62a/11-13)*

T

tırak otı (T.) Tarak otugillerden otsu bir bitki (*Dipsacus*) 46a/06

Bu bitki şu hastalığın tedavisinde kullanılmıştır:

- a) **Hunnāk:** *Dağı bu eczāyı ki mercimek boyı, tırak otı, yaban hatmi tohmı her birinden birer mıkdār dögeler. Kifāyet idecek mıkdār şāfi şu ile kaynadalar. Ba'dehu süzüp şuyın alalar ve bir mıkdār hıyarşenbe içindeki baldan içine ezeler. (46a/05-10)*

tere (F.) Turpgillerden, yapraklarından salata yapılan ve çeşitli türleri bulunan baharlı bitki 41b/09

Bu bitki şu hastalığın tedavisinde kullanılmıştır:

- a) **Verem:** *Ayva çekirdegi ve papadya çiçeği ve yarpuz ve hatmī ve egir ve üzerlik ve şarmaşık şapı ve defne yaprağı ve tere yaprağı ve eski şaman tozu. Bu cümle şāfi şarāb-ıla kaynadup atuñ başını anuñ buğına tutup fe emmā başını bir vech-ile şaralar. (41b/07-12)*

tüt (F.) İki çenekliler sınıfının dutgiller familyasından, dayanıklı bir ağacın beyaz, kara, koyu pembe renklerde olan meyveleri 34b/10

Bu bitki herhangi bir tedavi için kullanılmamıştır.

tohm¹² (F.) Bitkilerde dölleme sonunda çiçekten sonra oluşan ve toprağa gömülünce kendisinden yeni bir bitki üreyen tane 38b/13

tırak otı (T.) Dereotu, rezene (*Anethum*) 44a/08

Bu bitki şu hastalığın tedavisinde kullanılmıştır:

- a) **Đıyku'n-nefs:** *İlācı budur ki: Tırak otı, kimnün, kepek birer avuç kifāyet idecek mıkdār şu-y-ıla kaynadalar ve içine beş on dāne encīr bırağalar. (44a/07-10)*

U

'ūd-ı qarh (F.) Akırı Karha olarak da bilinen çok yıllık bir bitki 45a/08

Bu bitki şu hastalığın tedavisinde kullanılmıştır:

- a) **Diş Ağrısı:** *İlācı budur ki: İt üzümü, bu it üzümüne tıb kitāblarında ve 'attār iştlāhında mevīzec dirler ve 'ūd-ı qarh ve zencebīl ve biber ve ak hardal. Ve bu mezkūr otlaruñ her biri diş ağrısına fāyide ider. (45a/07-09)*

¹² Bu bir genel ad olup herhangi bir hastalığın tedavisinde kullanılmamıştır.

‘unnāb (A.) Hünnap, iki çenekliler sınıfının cehrigiller familyasından, sarı çiçekli, dikenli yaprakları uzun ve mızrak biçiminde, boyu 8–10 metreyi bulan, ufak ağaç veya çalı şeklindeki bitki, çiğde (*Zizyphus jujuba*) 46b/02

Bu bitki şu hastalığın tedavisinde kullanılmıştır:

- a) **Hunnāḳ:** *Bir ‘ilāc dahı budur ki çekirdegi çıkmış kızıl üzüm, encīr, ‘unnāb bunları döğilmiş arpa ile kaynadup birez bādēm veyā susam yağı katalar. Ba’dehu bir mıkdār şeker-ile tatlu ideler ve ılıcaḳ iken didügimiz gibi boğazına koyalar. (46b/01-05)*

uṣṭuhuduş (Yun.) Karabaş otu 43b/11

Bu bitki herhangi bir tedavi için kullanılmamıştır.

Ü

üvelik (T.) İki çenekliler sınıfının karabuğdaygiller familyasından, sulak yerlerde, su kenarlarında kendiliğinden yetişen, yaz aylarında yeşilimtrak ufak çiçekler açan, yaprakları sebze gibi kullanılan, çok yıllık otsu bitki (*Rumex patientia*) 79a/07

Bu bitki şu hastalığın tedavisinde kullanılmıştır:

- a) **Öksürük:** *Labada didükleri ve bir nām dahı üvelik otuñ kökini birez za’ferān-ıla şarāb içinde kaynadalar ve aña birez şıgır yağın katalar ve ılıcaḳ-ıla atuñ boğazına dökeler. (79a/07-09)*

üzerlik (T.) Sedef otugillerden, acı tohumları susama benzeyen, beyaz çiçekli, çok dallı, halk arasında tütsü olarak kullanılan sıcak bölge bitkisi (*Peganum*) 41b/08

Bu bitki şu hastalığın tedavisinde kullanılmıştır:

- a) **Verem:** *Ayva çekirdegi ve papadya çiçeği ve yarpuz ve ḥatmī ve egir ve üzerlik ve şarmaşık şapı ve defne yaprağı ve tere yaprağı ve eski şaman tozu. Bu cümle şāfi şarāb-ıla kaynadup atuñ başını anuñ buğına tutup fe emmā başını bir vech-ile şaralar. (41b/07-12)*

üzüm (T.) Asma adı verilen ağaççığın salkım durumunda ufak taneli, çekirdekli, ince kabuklu meyve 46b/01, 79a/11

Bu bitki şu hastalıkların tedavisinde kullanılmıştır:

- a) **Hunnāḳ:** *ve bir ‘ilāc dahı budur ki çekirdegi çıkmış kızıl üzüm, encīr, ‘unnāb bunları döğilmiş arpa ile kaynadup birez bādām veyā susam yağı katalar. Ba’dehu bir mıkdār şeker-ile tatlu ideler ve ılıcaḳ iken didügimiz gibi boğazına koyalar. (46b/01-05)*
- b) **Öksürük:** *ve bir ‘ilāc dahı budur ki elli dirhem kara üzüm ve yigirmi dirhem bādām ve yigirmi dāne kuru encīr şarāb-ıla kaynadup üç güne dek her gün andan bir çanak mıkdārını atuñ boğazına aḳduralar. (79a/10-14)*

V

vaşḳī (A.) Çadırışağı otu ve bundan elde edilen zamk “**vaşak**” 50b/08, 50b/09, 59a/05

Bu bitki şu hastalıkların tedavisinde kullanılmıştır:

- a) **Sıracā:** *Dağı eyü olur ve eger görünmez yerde ise vaşķı sirke ile ĥall ideler.* (50b/07-08)
- b) **Nāşūr:** *‘İlācı budur ki: vaşķı sirke ile ışladup ĥavānda dögeler. Koyu olunca buçuk dirhem sıçan otını katup yine saĥķ ideler. Andan şoñra eski panbuğdan fitil ideler ve bu otdan aña süreler ve nāşūr olan yerlere şoğalar.* (59a/04-09)

Y

yarpuz (T.) Ballıbabagillerden, nane cinsinden, güzel kokulu, kısa saplı bitki, pülüskün, filiskin (*Mentha pulegium*) 31b/01, 41b/08

Bu bitki şu hastalıkların tedavisinde kullanılmıştır:

- a) **Zükkām:** *Eger mezkūrāt-ıla gitmezse yarpuz, defne yaprağı, rāziyāne, kereviz, şaman tozu, güyegü otu her birinden birer mıkđār ĥamur-ıla kaynadup bişdükden şoñra torba içine koyalar ve fi’l-ĥāl atun başına geçüreler.* (31b/01-05)
- b) **Verem:** *Ayva çekirdegi ve papadya çiçeği ve yarpuz ve ĥatmī ve egir ve üzerlik ve şarmaşık şapı ve defne yaprağı ve tere yaprağı ve eski şaman tozu. Bu cümle şāfi şarāb-ıla kaynadup atun başını anuñ buğına tutup fe emmā başını bir vech-ile şaralar.* (41b/07-12)

yulaf (Yun.) Buğdaygillerden, en çok hayvan yemi olarak yetiştirilen otsu bitki (*Avena sativa*) 84a/03, 84a/04

Bu bitki herhangi bir tedavi için kullanılmamıştır.

yonca (T.) Baklagiller familyasından, hayvan yemi olarak yetiştirilen, yaprakları üç dilimli, kazık köklü, başak durumundaki çiçekleri kırmızı, mor ve menekşe renginde, birçok türü bulunan çok yaygın bitki 32b/12, 44b/07

Bu bitki şu hastalıkların tedavisinde kullanılmıştır:

- a) **Đıyķu’n-nefs:** *Bu üslüb üzerine olunca inşā’llāĥ zarar görmeye ve eger ata ol müddetde yeşil yonca veyā dağı başaklanmamış kaşıl virseler gāyet eyüdüür ve tez sağalur.* (44b/07-09)
- b) **Zükkām:** *Yaş yonca vireler ve eger yaş bulunmazsa kırusını şu-y-ıla ışladalar, vireler.* (32b/12-13)
- c) **Ķan Ķaşanması:** *İki üç yerde biline tağ uralar ve çāre şalivereler ve yāĥūd yonca veyā kök yedüreler.* (81b/06-08)
- d) **Ĥunnāķ:** *Azacuk yonca veyā kaşıl vireler.* (46b/08)
- e) **Sıtma:** *ve bu eyyāmda atun yemini ışladup vireler. Ve eger kök zamānı-y-ısa yonca veyā kaşıl vireler eyü olunca.* (66a/01-02)

Z

za’ferān (A.) Süsengiller familyasından, baharda güzel çiçekler açan, uyarıcı, adet söktürücü hassalara sahip, soğanlı çok yıllık bitki (*Crocus sativus*) 30b/10, 31a/03, 42b/03

Bu bitki şu hastalıkların tedavisinde kullanılmıştır:

- a) **Ṭurfe:** *Bakırı ege ile uvak ideler ve oda nice bırağalar. Yanup kül ola ve za 'ferāndan bir dirhem. Bu üç nesne başka başka dögeler. Şoñra cümlesini ince vālādan eleyeler ve atuñ gözine ekeler. (39a/06)*
- b) **Şadme:** *ve yāhūd aña birez za 'ferān ve maştakī katalar. Ğāyet eyüdü. (42b/02-03)*
- c) **Ḍıyķu'n-nefs:** *Henüz şağılmış inek südini birez kaynadup buçuķ dirhem mıkđarı za 'ferānı içine katup dañı ılıcaķ iken mezkūr vech üzerine atuñ burnına ŧamzıralar. (44b/10-13)*
- d) **Zükkām:** *ve yāhūd bir mıkđār kāfūr-ıla za 'ferān berāberce muħkem dögüp aħşām vaktında masura ile burnına üfüreler. Veyā bir mıkđār gül şuyı-y-ıla ezüp burnına ŧamzıralar. Ya 'nī mezkūr kāfūr-ıla za 'ferānı yaķur ile burnına uralar. (30b/09-12)*
- e) **Öksürük:** *Labada didükleri ve bir nām dañı üvelik otuñ kökini birez za 'ferān-ıla şarāb içinde kaynadalar ve aña birez şıgır yağın katalar ve ılıcağ-ıla atuñ boğazına dökeler. (79a/07-09)*
- f) **'Usru'l-bevl:** *ve 'ilācı budur ki kızıl şoğan kabını kızıl boya ile ve birez za 'ferān-ıla şarāb içinde kaynadup birez tuz dañı katalar ve bir iki ŧamla ādem sidüğinden katalar ve atuñ burnına ŧamzıralar. (80a/07-11)*
- g) **Ķan Ķaşanması:** *ve bu 'ilācı ideler ki mor zanbaķ köki ve demür dikenı ve za 'ferān her birinden birer mıkđār alup şarāb-ıla kaynadalar süreler. Şuyın alalar ve anuñ içine bir dirhem tiryāķ-ı fārūķı ezüp atuñ burnına ŧamzıralar. (81a/04-08)*

zanbaķ (A.) Zambakgillerden, 90-100 santimetre yüksekliğinde, güzel ve iri çiçekli, çok yıllık bir süs bitkisi, top zambak (*Lilium candidum*) 81a/04

Bu bitki şu hastalığın tedavisinde kullanılmıştır:

- a) **Ķan Ķaşanmaķ:** *ve bu 'ilācı ideler ki mor zanbaķ köki ve demür dikenı ve za 'ferān her birinden birer mıkđār alup şarāb-ıla kaynadalar süreler. Şuyın alalar ve anuñ içine bir dirhem tiryāķ-ı fārūķı ezüp atuñ burnına ŧamzıralar. (81a/04-08)*

zencebıl (A.) Zencefilgiller familyasından, Malezya ve Hindistan'da yetişen, kamyş görünüşünde çok yıllık otsu bitki (*Zengiber officinale*) 31a/02, 45a/08

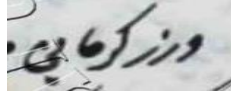
Bu bitki şu hastalıkların tedavisinde kullanılmıştır:

- a) **Diş Ağrısı:** *ve 'ūd-ı karḥ ve zencebıl ve biber ve aķ ħardal. Ve bu mezkūr otlaruñ her biri diş ağrısına fāyide ider. (45a/08-09)*
- b) **Zükkām:** *Eger mezkūr zaḥmet birez eskiyüp zamanı uzamış olsa çörek otı, zencebıl, oğlan aşı, kara kaşnı her birinden ikişer dirhem za 'ferān bir dirhem. Bu mezkūrātı muħkem dögüp iki yüz dirhem şāfi şarāb-ıla kaynadalar. (31a/01-05)*
- c) **Ķan Ķaşanması:** *Mevız, zencebıl, biber, cevz, dār-ı fülful, aķ ħardal her birinden beşer dirhem ħavānda muħkem dögüdükden şoñra iki yüz dirhem zift yüz dirhem çam sakızı elli dirhem bezir bu üç nesne çölmek içine koyup erideler. (81a/09-13)*

zerdālū (F.) Kayısı ağacının Akdeniz ülkelerinde yetiştirilen küçük meyveli bir türü (*Armeniaca vulgaris*) 54a/03

Bu bitki şu hastalığın tedavisinde kullanılmıştır:

- a) **Yağır:** *Dögülmüş kettān tohmi, encīr, zerd-ālū bunları sirke ile birez ısladalar. Ba ‘dehu kaynadup koyı oldukdan soñra havānda dögüp merhem ideler. Andan soñra baldıran yaprağı yaş iken üstübi içine şarup yaqalar ve mezkūr merheme qatarlar. (54a/02-07)*

zergermāyī (?) 40a/08, 40a/09

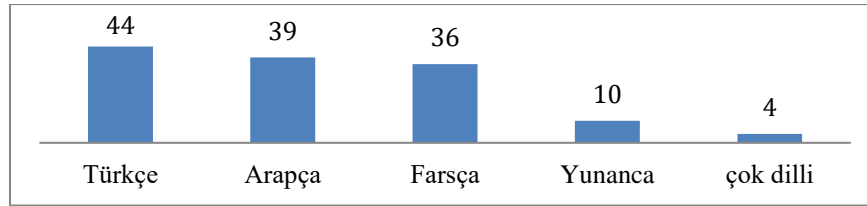
Bu bitki şu hastalığın tedavisinde kullanılmıştır:

- a) **Kabarcuq:** *ve bir ‘ilāc dahı budur ki: ‘Aşfur ve zerger-māyī her birinden birer dirhem dögüp atuñ gözine ekeler. Eyü ola. (40a/07-09)*

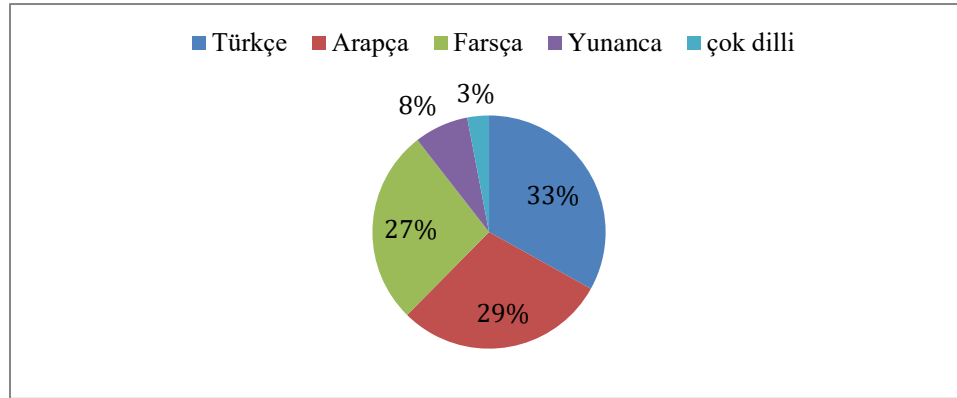
Sonuç

Eski Türkiye Türkçesi dil özelliklerini gösteren “*Baytarname*” atların özellikleri, bakımı ve tedavisi ile ilgili bilgiler içeren önemli bir eserdir. Bu tarzda eserler tıp tarihi, veteriner hekimlik tarihi, halk hekimliği, eczacılık ve botanik vd. disiplinler için bir kaynak niteliğindedir.

Bu çalışmada bitki adları, Eski Türkiye Türkçesi dönemi ile ilgili araştırma ve derleme yapan araştırmacılara fayda sağlamak için liste halinde bir araya getirilmiştir. Bu alanda ileride yapılacak olan çalışmalarda, araştırmacıların başvurabileceği bir kaynak olması amaçlanmıştır.

Şekil 1. Eserdeki kelimelerin kökenleri

Şekil 2. Eserdeki kelimelerin kökenleri

Ali bin Ömer Arabi'nin *Baytarname* adlı eserinde 138 adet bitki adı geçmektedir. Bu kelimelerin, 44 tanesi Türkçe (%33), 39 tanesi Arapça (%29), 36 tanesi Farsça (%27), 10 tanesi Yunancadır (%8). 4 bitki ise çok dilli birleşik adlardan (%3) oluşmaktadır. Çok dilli birleşik adlardan oluşan kelimeler şunlardır: **ağ hardal**, **çam şakızı**, **ebucehl kavunu**, **şarışabır**. Sonuç olarak Farsça, Arapça ve Yunanca kelimelerin oldukça ciddi ağırlığı olduğu söylenebilir. Eser,

bazı tıp kitapları ile (*Tercüme-i Müfredat-ı İbn-i Baytar, 'Ala'im-i Cerrahin*) ilgili yapılan çalışmalara dayanan bulgularla mukayese edilirse benzer sayıda Arapça ve Farsça kelime içerdiği söylenebilir. Eserdeki bitki adlarının geçme sıklığına göz atıldığında çoğunlukla şu bitkilerin olduğu görülür: **anzerüt, belüt, çam sakızı, oğlan aşı, kaşni, encir, enar, egir ve za'feran**. Eserde bevāşir, carab, demregü hunān, hunnāk, intişār, ishāl, kurlağan, nāşūr, şadme, saraṭān, sıraca, öksürük, verem ve yağır gibi pek çok at hastalığı tanımlanmıştır. Bu hastalıkların tedavisinde en çok kullanılan bitkiler ise **anzerüt, arpa, bezir, biber, çam sakızı, günlük, haṭmī, mastakī, mersin, sarımsak, susam, soğan ve za'feran** olarak tespit edilmiştir. Özellikle çok kullanılan bitkilerin daha kolay temin edildiği söylenebilir.

Kısaltmalar

T. Türkçe

A. Arapça

F. Farsça

Yun. Yunanca

Kaynakça

- Alkaya, Y. (2004). *Derleme sözlüğündeki bitki adları* [Yüksek lisans tezi]. Trakya Üniversitesi.
- Alkayış, M. F. (2007). *Türkiye Türkçesinde bitki adları* [Doktora tezi]. Erciyes Üniversitesi.
- Ayverdi, İ. (2010). *Kubbealtı lugati*. Kubbealtı Akademisi Kültür ve Sanat Vakfı.
- Baytop, T. (2007). *Türkçe bitki adları sözlüğü*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Devellioğlu, F. (2006). *Osmanlıca-Türkçe ansiklopedik lugat*. Aydın Kitabevi Yayınları.
- Efe, K. (2012). *Türkiye Türkçesi ağızlarında bitki ve hayvan isimleri* [Doktora tezi]. Gazi Üniversitesi.
- Efe, K. (2018). Tarihi Türk lehçelerinde alıntı bitki isimleri. *Dede Korkut Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 7(17), 81-106.
- Filiz, G. (2019). *Kitab-ı Dede Korkut'ta hayvan ve bitki adları* [Yüksek lisans tezi]. Pamukkale Üniversitesi.
- Gürlek, M. (2011). Ala'im-i Cerrahin'de geçen bitki adları. *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (7), 123-145.
- İncekara, A. (2022). *Ali bin Ömer Arabî'nin Baytarnâme (vr. 45b-90a) adlı eserinin dil ve edebiyat eğitimi yönünden çalışılması* [Yüksek lisans tezi]. Marmara Üniversitesi.
- Karadeniz, Y. (2017). Codex Cumanicus'ta bitki adları. *MCBÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 15(1), 611-638. <https://doi.org/10.18026/cbayarsos.298145>
- Küçükler, P. (2010). Lügat-i Müşkilât-ı Eczâ'da Türkçe bitki adları. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 3(11), 401-415.
- Küçükler, P., & Yıldız, Y. (2016). Tercüme-i Müfredat-ı İbn-i Baytar'daki (1b-150a) bitki adları üzerine bir inceleme. *The Journal of Academic Social Science Studies*, (44), 13-32. <http://dx.doi.org/10.9761/JASSS3363>
- Küçükler, P., & Yıldız, Y. (2018). Tercüme-i Müfredat-ı İbn-i Baytar'daki (150b-295a) bitki adları üzerine bir inceleme (II). *Uluslararası Türk Lehçe Araştırmaları Dergisi*, 2(1), 109-137. <https://doi.org/10.30563/turklad.425973>
- Küçükler, P., ve Yıldız, Y. (2019). Haza Kitab-ı Hulasa-i Tıbb'daki bitki adları üzerine bir inceleme. *Zeitschrift Für Die Welt Der Türken - Türklerin Dünyası Dergisi*, 11(2), 51-67.
- Murad, S. (2019). Kadı Burhaneddin ve Nesimi'nin şiirlerinde bitki ve hayvan adları üzerine. *Journal of Turkish Language and Literature*, 5(2), 193-205. <https://doi.org/10.20322/littera.529633>
- Önler, Z. (2004). *XIV.-XV. yüzyıl tıp metinlerinde Türkçe bitki adları*. *Kebikeç*, (18), 273-301.
- Önler, Z. (2020). *Tarihsel tıp metinleri sözlüğü*. Türk Dil Kurumu.
- Özden, M. (2017). Trakya ağızlarında kullanılan bitki adları üzerine bir inceleme. *Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, (47), 131-160. <http://dx.doi.org/10.16992/ASOS.12328>

- Özden, M. (2018). Türkçenin ilk sözlüğünde kullanılan bitki adlarının günümüz Anadolu ağzlarındaki izdüşümleri. *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 23(3), 602-619.
- Özden, M. (2019). Codex Cumanicus'ta bulunan bitki adlarının günümüz Anadolu ağzlarındaki kullanımları üzerine bir inceleme. *International Journal of Language Academy*, 7(1), 80-92. <http://dx.doi.org/10.18033/ijla.4066>
- Öztürk, F. (2005). Kutadgu Bilig'de bitki adları. *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 6(1), 201-208.
- Redhouse, J. W. (2005). *Turkish and English lexicon*. Çağrı.
- Sami, Ş. (2021). *Kamus-ı Türki*. Yeditepe.
- Steingass, F. (2005). *Persian-English dictionary*. Çağrı.
- Şahin, H. (2007). Camiü'l-Fürs örneğinde XIV. yüzyıl bitki isimleri. *Turkish Studies / Türkoloji Araştırmaları*, 2(2), 570-602. <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.93>
- Şen, M. (1994). *Türk kültüründe at ve atçılık*. Türkiye Jokey Kulübü.
- Taş, A. (2022). *Ali Bin Ömer Arabî'nin Baytarname (75b-120a) adlı eserinin dil ve edebiyat eğitimi yönünden çalışılması* [Yüksek lisans tezi]. Marmara Üniversitesi.
- TDK. (2008). *Derleme sözlüğü I-XII*. Türk Dil Kurumu.
- TDK. (2009). *Tarama sözlüğü. I-VIII*. Türk Dil Kurumu.
- Telli, B. (2015). Kenzü's-Sıhhatü'l-Ebdaniyye Eser-i Mürşid-i Osmaniyye'de bitki adları. *Kesit Akademi Dergisi*, (1), 96-116.
- Turıkpenova, A. (2021). *Tarihi Türk lehçeleri, Kazak Türkçesi ve Türkiye Türkçesindeki bitki adları* [Doktora tezi]. Pamukkale Üniversitesi.
- Umurzakov, K. (2007). *Divanu Lugati't-Türk'teki hayvan ve bitki adları üzerine karşılaştırmalı bir adbilim çalışması* [Yüksek lisans tezi]. Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi.
- Yıldırım, A., & Şimşek, H. (2011). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Seçkin.
- Yıldız, Y. (2020). *Türkçe bitki adlarının anlam bilimi açısından incelenmesi* [Doktora tezi]. Sakarya Üniversitesi.